

Mülksüzleştirme Yolu ile Birikimin Yeni Aracı: Kamu Özel İşbirlikleri¹

Duygu Öztürk, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

ORCID: 0000-0003-0623-6850

E-Posta: dozturk@mersin.edu.tr

Serdal Bahçe, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü

ORCID: 0000-0001-8213-4763

E-Posta: serdalbahce@yahoo.com

Özet

Marx, krizlerin kapitalist sisteme içkin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca krizleri kendi bünyesinde taşıyan kapitalist sistemin yani sermaye birikiminin devamlılığı, sermayenin kendisini ve karşısını -emeği- yeniden üretmesini gerektirmektedir. Kapitalizm bu çelişkilerin üstesinden gelmek için var olan paradigmayı dönüştürmekte veya gerekirse yeni paradigmalara üretmektedir. İşte özellikle 1980'lerden itibaren yoğunlaşan 'neoliberal saldırı', kapitalizmin sistemik krizlerinin arttığı, kârlılık oranlarının düşüp, içe kapalı ekonomilerin egemenliğinde sermaye birikiminin yayılacak alan bulamadığı bir döneme denk gelmektedir. Kriz içindeki kapitalist sistemin sermaye birikim araçlarında, neoliberal versiyonu sayesinde akıl almaz bir çeşitlenmeye şahit olunmuştur. Serbestleştirme ve metalaştırma politikaları üzerine yükselen reform paketleri, neoliberal paradigma dönüşümünün tavsiye veya zor yolu ile kabul ettirdiği temel araçlarıdır. Hayatın her alanının piyasalaştırılıp metalaştırıldığı, yabancılaşmanın arttığı, birikim araçlarının modernleşmiş ve çeşitlenmiş olduğu neoliberalleşme sürecini Harvey 'yeni emperyalizm' olarak değerlendirmektedir. Harvey, ilk birikim sürecini tarihsel bir süreç olarak değil 'toplumsal bir süreç' olarak ele alır. Dolayısı ile ilk birikim sürecinin devamlılık içerdiğini ifade eder. Bu devamlılığa vurgu yapmak üzere ilk birikim kavramı yerine 'accumulation by dispossession' (el koyarak birikim veya mülksüzleştirme yolu ile birikim) kavramını kullanmakta ve neoliberal küreselleşme ile mülksüzleştirme araçlarının çeşitlendiğini savunmaktadır. Harvey'e göre neoliberalizmin birikim araçlarından biri de özelleştirmelerdir. Ancak özelleştirmenin istenmeyen sonuçlarının ardından yerini daha ideolojik yeni bir araç almıştır: 'Kamu özel işbirliği uygulamaları' (KÖİ). Bu sözleşme modeli, modern anlamda ilk kez 1990'larda Birleşik Krallık tarafından kullanılmıştır. KÖİ, kamu yararına bir model olarak tanıtılmakla beraber kamunun mülksüzleştirilmesinin yeni bir aracı olmaktan ötesi değildir. Hatta KÖİ uygulamaları, özelleştirmenin sınırlılıklarını -kamusal varlığın miktarı- ortadan kaldırmakta, sermayeye

sınırsız bir tahakküm alanı açmaktadır. Ayrıca bu model çeşitli garantiler vererek özel sektörün özelleştirme uygulamalarında yüklenmek zorunda kalacağı yükümlülükleri ve riskleri de hafifletmektedir. Bu makale, KÖİ uygulamalarının içinde barındırdığı tarihsel, toplumsal ilişkileri dikkate alarak, eleştirel ekonomi-politik bir perspektiften KÖİ'lerin sermaye birikimi sürecindeki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmadan hareketle ulaşılan sonuç, neoliberal kapitalizmin güncel birikim araçlarından birinin KÖİ uygulamaları olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Kamu Özel İşbirlikleri, Sermaye Birikimi, Mülksüzleştirme Yolu ile Birikim, Neoliberalizm, Devlet.

The New Means of Accumulation by Dispossession: Public-Private Partnerships

Abstract

Marx states that crises are immanent for capitalist system. In addition, the continuity of the capitalist system, that is, capital accumulation, which carries the crises within itself, requires the capital to reproduce itself and its opposite -labor. To overcome these contradictions, capitalism transforms the existing paradigm or, if necessary, produces new paradigms. Here, the 'neoliberal attack', which has intensified especially since the 1980s, coincides with a period when the systemic crises of capitalism increased, profitability rates decreased, and capital accumulation couldn't find room to spread under the dominance of conservative economies. Thanks to its neoliberal version, an incredible diversification has been witnessed in the capital accumulation means of the capitalist system in crisis. Liberalization and commodification policies are the main means of the neoliberal paradigm's reform packages, either through advice or force. Harvey evaluates the neoliberalization process, in which all areas of life are marketed and commodified, alienation increases, and the means of accumulation become modernized and diversified as the 'new imperialism'. Harvey considers the initial accumulation process not as a historical process but as a 'social process'. Therefore, he states the initial accumulation process includes continuity. To emphasize this continuity, he uses the concept of 'accumulation by dispossession' instead of primitive accumulation and argues that neoliberal globalization and the means of dispossession have diversified. According to Harvey, one of the accumulation means of neoliberalism is privatization. However, after the unintended consequences of privatization, it was replaced by a new, more ideological means: 'Public-private partnerships' (PPP). This contract model was first used in the modern sense by the United Kingdom in the 1990s. Although PPP is promoted as a model for the public interest, it is nothing more than a new means of the dispossession of public. Even, PPP practices eliminate the limitations of privatization - the amount of public assets - and open an area of unlimited domination to capital. In addition, this model also alleviates the obligations

and risks that the private sector will have to undertake in privatization practices by providing various guarantees. This article aims to examine the role of PPP in the capital accumulation process from a political economy perspective, taking into account the historical and social relations that PPP contains. The conclusion reached from this study is that one of the current accumulation means of neoliberal capitalism's is PPP.

Keywords: Public-Private Partnerships, Capital Accumulation, Accumulation by Dispossession, Neoliberalism, State.

Giriş

İlk birikim sürecinin toplumsal bir süreç mi tarihsel bir süreç mi olduğu Marksist yazında tartışılmalı konulardan biri olmuştur. Kapitalist sermaye birikimi sürecinin toplumsal bir süreç olduğu ve kapitalist sistemin kendisine içkin olduğu tartışmalarına katkı sunan isimlerden biri de Harvey'dir. Harvey, kapitalist modelin varlığını devam ettirmesinin koşulu olan sermaye birikiminin kendini yeniden üretmesi tartışmalarına ilişkin tezinde neoliberalizm ve araçlarına dikkat çekmektedir. Sistemin güncel birikim araçlarını ideolojik olarak neoliberalizm temellendirmektedir. Birikim sürecinin tamamlanmış ve bitmiş bir süreç olmadığı -aksine sisteme içkin toplumsal bir süreç olduğu- sistemin kriz dönemlerinden çıkmak için ürettiği neoliberal politikalar aracılığı ile takip edilebilir. Harvey, ilk birikim veya sermaye birikimi kavramları yerine 'accumulation by dipossesion' kavramını kullanmayı tercih etmiştir (Harvey, 2007). Bu kavram Türkçe yazında 'el koyarak birikim' veya 'mülksüzleştirme yolu ile birikim' şeklinde kullanılmaktadır. Harvey, neoliberal paradigmanın ortaya çıkışını, yayılmacılığını ve hâkimiyet kazanma dönemini 'yeni emperyalizm' olarak değerlendirmektedir.

Yeni emperyalizmin, devam eden birikim sürecinin önemli araçlarından biri olan özelleştirme uygulamaları, kamu sektörünün verimsizliği gerekçesi ile hem gelişmiş hem az gelişmiş ülkelere (AGÜ) dayatılan yeni liberal politika seti içerisinde yer almıştır. Şeffaflık, hesap verebilirlik, verimlilik artışı sağlayacağı; işsizliği azaltacağı ve ekonomik büyümeyi teşvik edeceği iddia edilen özelleştirmeler; taşeronlaşma, güvencesizleşme, işsizlik oranlarında artış ile sonuçlanmıştır. Özelleştirme uygulamalarını destekleyen gruplar da dâhil, özelleştirmeye yönelik oluşan ön yargılara neoliberal kapitalizmin çözümü ise kamu özel işbirliği (KÖİ) modelidir. Kapitalist sistemin kendi devamlılığı için -kendini yok etme eğilimini içinde taşımakla birlikte- sermaye birikiminin devamlılığını sağlaması gerekmektedir. Sistem çelişkili doğasına çözüm olarak her kârlılık/birikim krizi yaşadığında kendini yeniden üretme kapasitesini arttıracak çözüm arayışlarına girişmektedir. Keynesyen paradigmadan kopuşu

hazırlayan, 1970'lerin sonunda sermayenin kârlılık ve birikim krizine yönelik olarak sunulan çözüm özelleştirme iken; 1990'ların reel ve finansal sermayesini işler kılmak için üretilen çözüm, KÖİ'dir. Özelleştirmelere benzer argümanlar ile savunulan KÖİ uygulamaları, kamu mülkiyetinin el değiştirmeyeceği gerekçesi ile özelleştirmeden daha yararlı bir uygulamaymış gibi sunulmuştur.

Bu çalışmada Harvey'in mülksüzleştirerek birikim tezinden hareketle, KÖİ politikasının, mülksüzleştirmenin güncel bir aracı olduğunu, kolektif çıkara değil sermayenin devam eden birikim sürecine hizmet ettiğini iddia etmekteyiz. Bu bağlamda ilk olarak, neoliberalizmin kamu hizmetlerine bakış açısını nasıl dönüştürdüğüne değinilecek, ardından kısaca KÖİ modelinin kavramsal çerçevesi ve uygulamalarına ilişkin açıklamalara yer verilecektir. Son olarak, ilk birikim süreci ile mülksüzleştirerek birikim sürecinden bahsedilecek ve devam eden birikim sürecinde KÖİ uygulamalarının rolü değerlendirilecektir. Çalışmanın en büyük kısıtı ve eleştirisi hem Avrupa Birliği'nde (AB) hem Türkiye'de KÖİ uygulamalarına ilişkin verilerin ve ihale detaylarının düzenli ve şeffaf biçimde kamuoyuna duyurulmamasıdır.

Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Neoliberal Dönüşüm

“Çocukla babası ormanlık bir alanda yürüyüş yapıyor.

Çocuk aniden babasına dönüp:

baba, söyler misin ödemeyi kime yapacağız, diyor...

Parklar paralı, kayak pistleri, plajlar...

Artık açık alanlarda bile parasız hiçbir şey yapılamaz durumda”.

(Beaud, 2016: 392)

1980'lerden itibaren siyasi, ekonomik, kültürel; özetle, hayatın her alanını dönüştürme eğiliminde olan neoliberal paradigmanın müdahale alanlarından biri de kamusal hizmetlerin sunum ve finansmanı olmuştur. Neoliberal düşüncede bireyler homo economicus olarak kavranır iken kamu non-economicus'tur, mürif ve verimsizdir. Dolayısıyla kamu hizmetlerinin sunumunda kamusal sunum/finansman yerine özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) da dâhil edildiği katılımcı yöntemler 'tavsiye' edilmektedir. Bu yöntemlerin çatısını da neoliberal aklın kamu maliyesine yönelik bir dizi reform 'önerisi' oluşturmaktadır. Neoliberalizmin kamu maliyesi reformu, mevcut kavramları dönüştürmesi üzerinden okunabileceği gibi ürettiği yeni kavramlar üzerinden de okunabilir. Kamu maliyesi reformuna ilişkin olarak küreselleşme, yönetim, yerelleşme, küyerelleşme, yeni kamu işletmeciliği (YKİ), yeni kamu yönetimi (YKY) kavramları ortaya çıkmıştır. Bu kavramların kamusal mal ve hizmet sunumundaki yansımaları ise özelleştirme ve kamu

özel işbirliği (KÖİ) uygulamaları olmuştur (Yüksel, 2019: 5-12). Neoliberalizmin kamusal mal ve hizmet sunum ve finansmanında yarattığı dönüşümü anlamak adına öncelikle ürettiği kavramlar incelenecektir.

İlk olarak küreselleşme kavramı, içinde barındırdığı tarihsel ilişkiler bir kenara bırakılarak, toplumsal refahı dünyaya yayan yani küreselleştiren, dünyayı tek bir ülke haline getiren ütopyik bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Oysa -özellikle 1990'lardan itibaren yaygınlaşan- küreselleşme kavramı 1970'lerin sonunda hem AGÜ'lerde hem gelişmiş ülkelerde sermayenin yaşadığı kârlılık ve birikim krizine neoliberal aklın cevabı olmuştur (Şenses, 2004: 2-4). ABD'de başlayan "2008 finansal krizinin küresel ölçekte bir reel ekonomi ve kamu maliyesi krizine dönüşmesi" (Streeck, 2016) gerçeğini dikkate aldığımızda küreselleşenin büyüme ve refah değil krizler olduğu görülmektedir.

20.yy'da Dünya Bankası'nın (DB) yayımladığı bir rapor ile karşımıza çıkan yönetim kavramına bakacak olursak, yerelleşme süreci ile iç içe geçmiş bir kavram olduğunu görmekteyiz (Gaudin, 1998: 47; Ayman Güler, 2003a: 4). Kavram tüm aktörlerin -kamu sektörü, özel sektör, STK vb.- eşit katılımını içermekte ve saydam, hesap verebilir, demokratik bir yönetime atf yapmaktadır (Bayramoğlu, 2002: 85; DB, 1992: 48-49). Kamunun her alanında sayılan niteliklere haiz bir kamu yönetimi modeli, iyi yönetim olarak adlandırılmaktadır. Sermaye Piyasası Kurulu vb. bağımsız idari otoriteler olarak adlandırılmış uzmanlaşmış kurumlar her alanda yönetimin bir parçasını oluşturmuştur (Reyhan ve Şenalp: 2005: 2).

Yerelleşme ise yönetim anlayışının yerel birimler bazında uygulanmasını mümkün kılmaktadır. Yerelleşme, yereli ilgilendiren kararların yerelde alınması ile yerel yönetimlerin katılımcı-demokratik niteliklerini geliştirecek ve mali saydamlık, şeffaflık, hesap verilebilirliği güçlendirecek, kırtasiyeciliği azaltacak, rekabeti artıracak bir dönüşümü vaat etmektedir (Geray, 1993: 20; Tortop, 1993: 3). Özünde ise neoliberal küreselleşme ile dış piyasalara entegrasyon süreci, yerelleşme ile yerel birimlerin de küresel piyasalara açılmasına, yerel kaynakların hem ulusal hem uluslararası özel sektör ve STK'ların kullanımına sunulmasına yol açmaktadır (Bayramoğlu, 2004: 29-30; Övgün ve Taşcier, 2019: 23). Küreselleşirken yerelleşme sürecini tanımlamak adına, Türkçeye 'küyerelleşme' olarak çevrilen 'glocalization' kavramı kullanılmaktadır (Blatter, 2007: 357).

YKİ kavramı kamu yönetiminde işletmecilik ilkelerinin uygulanmasını savunan bir yönetim anlayışı olarak değerlendirilebilir. YKİ savunucularına göre, işletme yönetiminin kalite-performans odaklılık, etkinlik, ekonomiklik, verimlilik

ilkelerini dikkate alan müşteri ve çıktı odaklı, esnek ve güvencesiz istihdam biçimlerini (sözleşmeli personel vb.) barındıran yönetim anlayışı kamu yönetiminde de uygulamaya koyulmalıdır (Keating, 1998: 164; Ayman Güler, 2003b: 99-100). Ayrıca kamu yönetiminin âdem-i merkezîleşmesi, piyasanın uzmanlaşmış bağımsız idari otoriteler ile denetlenmesi, kamusal mal ve hizmet sunum süreçlerinin piyasaya açılması da bu yönetim anlayışının unsurlarını oluşturmaktadır (Yescombe ve Farquharson, 2018: 452). YKİ anlayışı vatandaşı yerine müşteri, devlet yerine örgüt kelimelerini yerleştirerek, kamusal olan yerine bireysel olanı koyarak, kamusal olanı silikleştirme ve özelleştirme eğilimi içindedir (Ayman Güler, 1994: 4, 7). Kamu sektörünü, kamu harcamalarını kısarak veya kamusal istihdamı azaltarak niceliksel olarak daraltmak, bu amacın bir parçasını oluşturmaktadır. Kamu tercihi okulundan kökenlerini alan YKİ anlayışı, geleneksel kamu yönetimini (GKY) dönüştürmüş, 1990'larda yönetim kavramının gelişimi ile daha plüralist, demokratik olduğu iddia edilen YKY anlayışına evrilmiştir (Sobacı ve Köseoğlu, 2015: 233-237). Kamu yönetimini pür işletme gibi gören YKİ anlayışının çok ileri gittiği eleştirilerek kamu yönetiminde tekrar -bireysel çıkar yerine- kolektif çıkar ön plana çıkarılmıştır. YKY, YKİ'nin aksine girdi ve çıktılara değil hizmet sunum sürecine odaklanmakta, rekabetçi ve piyasaya odaklı bir yaklaşımdan ziyade iş birliği bir yönetim anlayışını benimsemektedir (Osborne, 2006: 383).

Bahsedilen tüm bu dönüşümler hem kamu maliyesini hem de kamu hizmeti kavramını dönüştürmüştür. Klasik kamu ihale yöntemleri -emanet usulü, iltizam, müşterek emanet, imtiyaz, ruhsat, yap-işlet-devret (YİD) (Günday, 2013: 342)- yerine kamusal hizmet alanını piyasalaştırarak özelleştirme, Washington Konsensüsü ve Post Washington Konsensüsü² olarak adlandırılan neoliberal reçetelerin tavsiyeleri arasında yer almıştır. 1970'lerin sonunda 'konsensüs' adı altında sunulan politika önerileri, sermayenin birikim ve kârlılık krizini aşmasına yönelik düzenlemelerdir. Kamu hizmeti alanlarının piyasalaştırılması ve kamu varlıklarının özelleştirilmesinin, 'görünüm'deki amaç devlet başarısızlığı iken 'öz'ündeki³ amacın, sermayenin sıkıştığı durumda "piyasada yeni meta alanları açılması" (Karahanoğulları, 2012: 220-221) –kapitalist düzlemde her şey metalaşır- olduğu söylenebilir. Özelleştirmeler, yeni meta alanları yaratmanın temel aracı olmuştur. Kamusal hizmetin özelleştirilmesi, daha etkin, ekonomik, verimli olduğu gerekçesi ile küresel aktörler tarafından rica veya zor yolu (Türkiye'de 1980 darbesi, Şili'de Pinochet darbesinde olduğu gibi) ile 'kabul ettirilmiştir'. Ancak kendi içinde sonlu bir uygulama olan özelleştirmelerden, beklenen elde edilememiştir. Toplum nezdinde kamusal olanın özelleşmesine yönelik tepkiler, artan güvencesiz istihdam biçimleri, taşeronlaşma, artan işsizlik, sendikasılaştırma vb.⁴ özelleştirmeye alternatif olarak yeni bir metalaştırma

aracına ihtiyaç doğurmuştur. Kamunun neoliberal dönüşümü bağlamında “yönetişim teorisi, siyasi kurumlara, yerel-küresel bağlantılara, uluslararası iş birliğine ve kamu-özel sektör arasında mübadele biçimlerine alternatif yollar açma konusunda muazzam bir potansiyele sahiptir” (Biekart, 1999: 33 aktaran Kooiman, 2003: 5). Bu potansiyelin yeni alternatif yolu, kat’i surette kamu bütçesine yük olan kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, özelleştirecek alan kalmadığı veya özelleştirme tepki topladığı noktada ise KÖİ’ye başvurulmasıdır.

Kamu Hizmetlerinin Yeni Finansman Yöntemi Olarak Kamu Özel İşbirlikleri

Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve

KÖİ modelinin, üzerinde uzlaşılan tek bir tanımı olmamakla beraber; OECD, KÖİ’yi şöyle tanımlamaktadır: “hükümet ile özel bir ortak arasında, özel ortağın, ilgili riskleri paylaşarak, bir sermaye varlığı kullanarak kamu hizmetlerini sunduğu ve finanse ettiği uzun vadeli anlaşmalardır” (OECD, t.y.). Kalkınma Bakanlığı ise “bir sözleşmeye dayalı olarak, yatırım ve hizmetlerin, projeye yönelik maliyet, risk ve getirilerinin, kamu ve özel sektör arasında paylaşılması yoluyla gerçekleştirilmesi” olarak tanımlamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 6). Bu tanımlamalara ek olarak eleştirel perspektiften yapılan yorumlar da bulunmaktadır. Modelin özelleştirme uygulamalarından farklı olmadığı, yalnızca özelleştirmenin toplum nezdinde yarattığı kötü intibayı örtbas edecek ‘bir dil oyunu’ (Hodge ve Greve, 2005: 7) olduğu iddia edilmektedir. Kavramın içinde ‘kamu’ kelimesinin kullanılmasının kamu yararına atıfta bulunan ideolojik bir adlandırma olduğu söylenebilir. Modelin uluslararası öncü kuruluşlarca tavsiyesinin özelleştirmenin başarısızlıklarının ardılı biçiminde 1990’larda başlaması, yine 1990’lar ve 2000’lerde geniş uygulama alanı bulması bu iddialar ile örtüşmektedir (Linder, 1999: 35-41). Beauregard (1998: 52) ise KÖİ uygulamalarını özelleştirmenin gizlenmiş yüzü olmalarına atfen ‘tarihsel bukalemunlar’ olarak nitelemiştir. Yine Ayman Güler (2021: 422), KÖİ politikasını özelleştirmenin bir türü olarak değerlendirmiştir. Ancak politikaların kümülatif ilerlediği ve hiçbir politikanın kendisinden öncekinden tamamen bağımsız olmadığı kabul edilmekle beraber; KÖİ ile özelleştirmeyi bir tutan yorumlar, çalışmamızın vurgulamaya çalıştığı KÖİ’nin yeni bir birikim aracı olma işlevinden uzak olan yaklaşımlardır. KÖİ, özelleştirmelerin birikim işlevini yitirdiği noktada, bir birikim aracı olmak üzere uygulamaya sunulmuş bir alternatif yöntemdir.

Birleşik Krallık 19.yy’da kapitalizmin, 20.yy’da neoliberalizmin doğumuna öncülük etmiştir. Benzer biçimde 21.yy’da neoliberalizmin en popüler politika önerilerinden olan KÖİ modelinin dünyaya tanıtılmasının sorumluluğunu da ilk olarak Birleşik Krallık üstlenmiştir. Modern anlamda ilk KÖİ uygulamaları Birleşik Krallık’ta 1990’ların ortalarında özel finans girişimi (PFI, Private Finance

Initiative) adı altında gerçekleştirilmiştir. Bugünkü anlamda KÖİ'nin mimarı Birleşik Krallık olarak kabul edilmekte, hatta KÖİ uygulamalarının kökenleri Roma İmparatorluğu'na kadar götürülmektedir. Orta Çağ'da KÖİ ile yol, köprü vb. alt yapı yatırımları yapıldığı iddia edilmektedir (Grimsey ve Lewis, 2004: 42).

KÖİ sözleşmeleri, kamu sektörü ve iş birlikçi özel şirket (özel görevli şirket, ÖGŞ)⁵ yanında STK'lar, finansal kuruluşlar, sigorta kuruluşları, danışmanlık hizmeti veren şirketler, taşeronlar gibi diğer aktörleri içeren karmaşık yapıda sözleşmelerdir. KÖİ sözleşmeleri finansmanı kimin sağladığı, riski kimin üstlendiği, mülkiyetin kimde kaldığı gibi çeşitli kriterlere göre farklı biçimler almaktadır. KÖİ adlandırmasını bir çatı gibi düşündüğümüzde, bu çatının altında; yap-işlet-devret (YİD), yap-işlet (Yİ), yap-kirala (YK), yap-kirala-devret (YKD), işletme hakkı devri, ortak girişim gibi farklı sözleşme tipleri yer almaktadır. Ayrıca bir KÖİ sözleşmesi; tanımlama, hazırlık, teklif süreci, finansmanın düzenlenmesi ve uygulama temel aşamalarından ve her aşamada yer alan çeşitli alt aşamalardan oluşmaktadır (Delmon, 2011: 4).

Neoliberal Perspektiften Modelin Faydaları

KÖİ sözleşmelerinin potansiyel faydalarına ilişkin değerlendirmelere IMF (Uluslararası Para Fonu), DB, AB gibi uluslararası aktörlerin, çeşitli ulus ötesi şirketlerin ve liberal akademik camianın yayımlarında sıkça rastlanmaktadır. Bu faydalar temelde modelin ekonomik avantajlarına ilişkin niceliksel faydalar ve yönetim, YKİ, YKY ilkelerinin etrafında toplayabileceğimiz niteliksel faydalar olarak iki temel kategori üzerine yükselmektedir.

Niceliksel faydalar da kendi içinde dört başlığa ayrılarak incelenmektedir. Öne sürülen nicel (ekonomik) argümanlardan ilki, özel sektörün teknolojisi ve uzmanlığının daha düşük maliyetle daha kaliteli kamusal mal ve hizmet sunumunu mümkün kılacağıdır (Beuve vd., 2018: 18-19). Bir diğer argüman ise KÖİ sözleşmelerinde projenin tasarım, inşaat, bakım, onarım, işletim gibi farklı aşamalarının tek elde toplanmasının yaratacağı kolaylık ve maliyet minimizasyonudur. Özel şirket her aşamadaki maliyet, fayda ve riskleri daha dikkatli değerlendirerek paranın karşılığının (value for money) alınmasını sağlayacaktır (Davies ve Eustice, 2005: 17-18). Üçüncü olarak, modelin yatırımların finansmanı için yerli veya yabancı özel sermayeyi mobilize edeceği ve kısıtlı olan kamu kaynaklarının serbest kalarak özel sektörün yatırım yapmayacağı alanlara veya öncelikli alanlara kanalize edilebileceğidir (ADB, 2008: 3). Dördüncü olarak, projeler finansman riskleri, tamamlama riski, işletme ve bakım riski, fesih riski, gelir riski gibi farklı riskler ile karşı karşıya kalmaktadır. KÖİ projelerinde riskler en iyi yönetecek tarafça üstlenilecektir (EC, 2003: 15; EIB,

2005: 13-14). Son olarak, KÖİ modeli çok aktörlü olması, uzun yıllara yayılması vb. nedenlerle karmaşık yapıları bir sözleşme modelidir. Bu nedenle hükümetin en baştan daha titiz ve sonuç odaklı davranmasını gerektirmektedir. Kamu sektörünün bahsedilen titizliği ise daha şeffaf ve adil ihale ortamında rekabet edilerek en uygun maliyetle, en iyi teklifin sunulmasına yardımcı olacaktır (PPIAF, 2009: 24). KÖİ uygulamalarının nicel avantajlarından ziyade nitel avantajlarını öne çıkaran değerlendirmeler de söz konusudur. Bu iddialara göre KÖİ modeli, projeler için gerekli ulusal ve uluslararası sermayeyi çekebilmek adına kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verilebilirlik, saydamlığı sağlamaya dönük reformlara öncülük edecektir. Ayrıca dış finansman kullanımının kamu sektöründe hizmet üretilmesi halinde ortaya çıkacak siyasi müdahaleleri, çıkar gruplarının baskısını vb. azaltacağı belirtilmektedir (PPIAF, 2009: 26; Beuve vd., 2018: 24-26). Belirtilen avantajlara atfla KÖİ modeli sık başvuru alan kamu hizmeti sunum ve finansman araçlarından biri haline gelmiştir.

Avrupa'da KÖİ Uygulamaları

KÖİ modeli Avrupa'da 1990'lardan itibaren uygulama alanı bulmuştur. Neoliberal dönüşümün yanında Avrupa'da 1990'lardan itibaren artan KÖİ uygulamalarında 1992 yılında Maastricht'te imzalanan anlaşma ile kabul edilen kamu açığı (GYSH'nin %3) ve kamu borçlarına (GSYH'nin %60) ilişkin sınırların kamu bütçesi üzerinde yarattığı baskının da etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Avrupa'da KÖİ proje sayılarında 1990'lardan 2006 yılına kadar artış eğilimi görülürken; 2006 yılı sonrasında azalma eğilimi söz konusudur. 2008 yılında ABD'de patlak veren finansal krizin ardından KÖİ proje sayıları dalgalı bir seyir izlemiştir. Avrupa'da 1990-2021 tarihleri arasında hayata geçirilen KÖİ projelerinin toplam değerleri ise proje sayılarının seyrine paralel olarak 2007 yılına kadar artış eğilimindedir. 2007 yılından itibaren projelerin toplam değerinde düşüş gözlemlenmiştir. Avrupa'da 1990-2021 yılları arasında gerçekleşen projelerin sektörlere göre dağılımına bakacak olursak; en çok KÖİ modeline başvuru alan sektör %24'lük payı ile erdemli mal⁶ ve yarı-kamusal mal⁷ niteliğindeki eğitim sektörüdür. İkinci sırada yaklaşık %21'lik paya sahip yine bir erdemli mal ve yarı-kamusal mal olan sağlık sektörü gelmektedir. Sağlık sektöründen sonra en çok KÖİ projelerine başvuru alan sektör ulaşım sektörü (yaklaşık %21) olmaktadır. Araştırma, geliştirme ve yenileme sektörü ise KÖİ projelerine en az başvuru alan sektör niteliğindedir (EPEC, 2021).

1990-2021 yılları arasında Avrupa'da başvuru alan KÖİ projelerinde, modelin kurucusu Birleşik Krallık (1049 proje) öncü konumdadır. Proje sayılarının dağılımı bakımından kendisini takip eden Fransa'nın (225 proje) yaklaşık beş katı fazla KÖİ projesine başvurmuştur. Fransa'yı 162 KÖİ projesi ile İspanya

takip etmektedir. Almanya 138 proje ile Avrupa’da kamusal hizmet sunum ve finansmanında KÖİ modelini kullanan ülkeler arasında dördüncü sıradadır. Türkiye ise 27 proje ile onuncu sırada yer almaktadır (EPEC, 2021).⁸

Türkiye’de KÖİ Uygulamaları

Neoliberal dönüşümün Türkiye’deki öncü ismi Turgut Özal günümüz KÖİ projelerinde sık başvurulan “YİD modelini literatüre kazandırmış, 1984 yılında YİD modelli ilk enerji santrali projesi uygulanmıştır” (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 6). Ancak 24 Ocak Kararları⁹ çerçevesinde KÖİ projelerine dönük adımlar atılmakla beraber; KÖİ’ye muhalefet, yasal çerçevenin yetersizliği, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik sorunlar gibi sebepler ile KÖİ pazarı istenen biçimde gelişmemiştir (Sarıs, 2009: 301). Türkiye’de 1986-2021 yılları arasında KÖİ projelerinin yıllara göre dağılımı dalgalı bir seyir izlemektedir. Türkiye’nin KÖİ sözleşme modeline ilk başvurduğu 1986 yılından 1992 yılına kadar her yıl 1 KÖİ projesi söz konusudur (SBB, Strateji ve Bütçe Başkanlığı). Ancak bu sözleşme modeline aktif biçimde başvurulması 2013 yılından itibaren Sağlık Bakanlığı’nın KÖİ’ye başvurusunun önünü açan ‘6428 Sayılı Yasa’nın çıkarılması ardından gerçekleşmiştir. Bu yasa ardından göz önünde ve büyük ölçekli KÖİ uygulamaları olarak ortaya çıkan şehir hastaneleri KÖİ kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Çal, 2021: 36). Türkiye’nin en büyük projeleri arasında yer alan Gebze-Orhangazi-İzmir Otoyolu’nun finansal kapanışının gerçekleştiği 2013 yılında KÖİ projelerinin hem toplam yatırım tutarı hem de toplam sözleşme değeri en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Türkiye’yi özel kılan işlerden biri 35,9 milyar ABD doları değerindeki İstanbul Havalimanı projesidir. Bu proje hem Türkiye’nin 2015 yılına kadar KÖİ modeli ile ihale edilen en değerli projesi hem de o tarihe kadar DB veri tabanında yer almış en büyük proje konumundadır (DB, 2016: 1-2). Özellikle de 2010 sonrası Türkiye’de devlet- sermaye ilişkisinin güçlenmesi ile birlikte KÖİ uygulamalarının da sıklaşmaya başladığı görülmektedir. 2010 yılı Anayasa referandumu ve 2011 yılı genel seçimleri sonuçlarının neoliberal politikalara hız kazandırması ile KÖİ uygulamalarındaki yükselişin paralel olması, devlet-belirli sermaye grupları ilişkisi açısından tesadüfi değildir.

Türkiye’de özel sektör iş birliği ile kamusal hizmet gördürülmesine ilişkin uygulamaların ilk örnekleri yap-işlet-devret, yap-kirala-devret, işletme hakkı devri biçiminde gerçekleştirilmiştir. KÖİ projelerinde en çok başvurulan sözleşme türlerinden ilki 121 proje ile yap-kirala-devret, ikincisi ise 109 proje ile işletme hakkı devridir (SBB, 2021). Türkiye’de KÖİ modeline en çok başvurulan sektör ise elektrik sektörüdür. Finansal kapanmaya ulaşan 253 projenin 194’ünü özel sektör iş birliği ile hayata geçirilen elektrik sektöründeki yatırımlar oluşturmaktadır. KÖİ sözleşme modelinin en çok kullanıldığı ikinci alan ise 15

proje ile havalimanlarıdır (PPPLRC, 2021).

KÖİ modeli, çeşitli avantajları ile gelişmiş ve az gelişmiş bölgelere kamusal mal ve hizmet sunumunun yeni optimal metodu olarak tanıtılmakla beraber; modelin öncüsü Birleşik Krallık'ta dahi proje sayılarında 2007 yılından günümüze azalma eğilimi söz konusudur. Ancak modele yönelik etkin risk paylaşımını temin etmediği, niteliksiz ve pahalı hizmet üretimine yol açtığı, emek aleyhtarı bir uygulama olduğu vb. gerekçelerle artan eleştirilere rağmen, uluslararası kanallardan model tavsiye edilmeye devam edilmektedir.

Kapitalist Sermaye Birikiminde Kamu Özel İşbirliklerinin Rolü

“Fillerin çağıydı bu çağ. Yeryüzünü baskıları altına alacaklar, tek mil yeryüzünü, karınca, kuş, ağaç, börtü böcek, çiçek, insan sömüreceklerdi. Bunun için de önce beyinleri, duyguları, toprağı, suyu, bedenleri yozlaştıracaklardı”. (Kemal, 2019:43)

İlk Birikimin Sürekliliği Tartışmaları

Sermaye kavramı liberal ortodokside farklı tanımlanmakla beraber, Marx'ın sözleriyle sermaye kendisini üreten yöntemlerin sonucu olmaktan öte “kendi ön koşullarını yaratan bir süreç, yani kapalı bir daire, kendi içinde tutarlı bir bütün, ...kendi verilerini ve öğelerini kendi üreten bir sistemdir” (Marx: 2018: 419). Bu “bütünsel tarihi sistem veya üretim tarzı” (Marx, 2018: 419) olarak sermaye, emek ile ilişkisini yani kapitalist-sermaye ilişkisini üretim sürecinde yeniden ve yeniden üretmektedir. Sermayenin bu süreçte hem kendisini hem karşıtını –yani emeği- üretmesi bir gerekliliktir (Marx, 2015: 686).

Sermaye birikiminin ön koşulu olan emek gücü kitlelerinin varlığını mümkün kılan ise ilk birikim süreci olmaktadır. Grundrisse'de ilk birikim, “kapitalizm dışı kaynaklardan fonlar” (Marx, 2018: 433), “kapitalist sermayenin doğuş koşulu” (Marx, 2018: 422), “tufan öncesi koşullar” (Marx, 2018: 422) biçiminde tanımlıdır. Marx'ın ilk birikimi tarihsellik içinde bitmiş bir süreç olarak değerlendirdiği yönündeki eleştiriler bu açıklamalarını referans almaktadır. Lakin Kapital I'de sermayenin kendi kendini üretmesinin sürekliliği bir zorunluluk olarak kayda geçirilmiştir. Burada ilk birikim, hem “üreticileri üretim araçlarından ayıran” (Marx, 2015: 687) hem de “giderek büyüyen ölçekte yeniden üretilen” (Marx, 2015: 687) bir süreç olarak tasvir edilir. “İlk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir. Bunun bir ilk süreç olarak görünmesi, sermayenin ve sermaye ile uyuşan üretim tarzının tarih öncesi dönemini oluşturmasından gelir” (Marx: 2015: 687).

Marx'ın aksine döneminde yazan isimler için ilk birikim tarihsel ilişkiler ve süreçlerden azade, tutumluluk sonucu elde edilmiş ilk kaynaktır. Marx ise tutumluluğun sermaye birikimi ile sonuçlanmasının ancak kapitalist üretimin ilişkilerinin varlığı halinde mümkün olacağı gerekçesi ile bu iddiayı reddeder; ilk birikim tamamen kapitalizmi ortaya çıkaran tarihsel sürecin ürünüdür (Fine, 1993: 286). İlk birikim sürecini hazırlayan tarihsel zemin emekçilerin feodal sömürden 'özgürleşerek' kapitalist işçiye dönüşümü sürecidir. Bu süreç, emeğin üretim araçlarına, kendi emeğine, kendi emek ürünlerinin mülkiyetine yabancılaştığı bir süreçtir (Marx, 2018: 426-427). "Emeğin nesnel koşulları canlı emek kapasitesi karşısında öznel bir varlığa kavuşurlar –sermaye, kapitalist hale gelir" (Marx, 2018: 426). Emeği üretim araçlarına, kendi ürününe yabancılaştıran bu süreç klasik ekonomi politüğün aksine gönüllülük ve sözde yansızlık, adalet, özgürlük esasında değil zor yolu ile gerçekleşen bir aşamadır (Perelman, 2014: 131-132, 135-136).

Göztepe'ye göre "ilkel birikimin iki temel ögesi vardır: *Ayırma ve dönüştürme*" (Göztepe, 2014: 18). Bu ayırma ve dönüştürme süreci tarihsel olarak beş aşamada gerçekleşmekle beraber farklı ülkelerde farklı biçimlerde yaşanmıştır. Marx'ın mülksüzleştirme sürecini İngiltere üzerinden anlatmasının sebebi ise bu beş aşamanın sıra ile gerçekleştiği tek ülke olmasıdır. Bu beş aşamayı Gürkan sırası ile şöyle özetlemektedir: i) "Kır nüfusunun topraktan yoksun bırakılması", ii) "mülksüzleştirilenlere karşı kanlı mevzuat-ücretlerin düşürülmesine yönelik yasalar", iii) "kapitalist çiftçinin doğuşu", iv) "sanayi sermayesi için iç pazar yaratılması", v) "sanayici kapitalistin doğuşu" ve beşinci aşamasının tamamlayıcı süreçleri olan, "sömürgecilik", "devlet borcu", "modern vergi sistemi" ve "korumacılık sistemi" (Marx, 2015: 689-724; aktaran Gürkan, 2019: 16).¹⁰ Kısaca ilk birikim sürecini sermaye birikimi için gereken koşulları ortaya çıkaran bir mülksüzleştirme süreci olarak değerlendirebiliriz. Bu beş aşamada devletin rolü ilk birikim sürecini işler kılmaktır. Beşinci aşamadaki devlet borcu, modern vergi sistemi ve korumacılık günümüzde hâlâ başvurulan araçlar olmakla beraber çalışmanın genelinde bahsedildiği üzere bugün birikim araçları daha da çeşitlenmiştir.

İlk birikim kavramını farklı soyutlamalar ile yorumlayan birçok isim olmakla beraber kavramın geleneksel yorumları arasındaki iki temel değerlendirme önem arz etmektedir. Bunlar Lenin ve Luxemburg'un ilk birikim analizleridir ve kendilerinden sonraki düşünürleri de etkilemişlerdir. Lenin 1899 tarihli Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi adlı çalışmasında ilk birikimi geçmişte kalmış, geçici bir süreç olarak -tarihsel bir ilişki olarak- yorumlamıştır. Luxemburg'un ilk birikime ilişkin açıklamalarına kaynaklık eden 1913 tarihli Sermaye Birikimi adlı eserinde ise ilk birikim kalıcı, sürekli ve kapitalist sisteme içkin bir koşul

olarak değerlendirilmiştir (De Angelis, 2014: 91-93). Çünkü “sermaye açısından birikimin durması üretken güçlerin gelişmesinin durması anlamına gelecek ve bunu kaçınılmaz olarak, nesnel tarihsel gereklilik olarak, kapitalizmin çöküşü izleyecektir” (Luxemburg, 2004: 319-320).

Maurice Dobb, Paul Sweezy gibi isimlerin de aralarında bulunduğu bazı Marksistler Marx’ın ilk birikim olarak adlandırdığı süreci Lenin’e benzer biçimde tarihsel bir ilişki olarak değerlendirirler. Dolayısı ile kapitalizmin tamamlanmış, son bulmuş bir aşaması olarak kabul etmektedirler. David Harvey, Samir Amin, Michael Perelman gibi isimler ise ilk birikimi toplumsal ilişki ve bitmeyen bir süreç olarak ele almaktadır. Hali hazırda kapitalist ülkelere dayatılan neoliberal dönüşüm reçetesi düşünüldüğünde ilk birikimin kalıcı olduğu iddiası desteklenmektedir (Bahçe, 2007: 158-159; Göztepe, 2014: 29-30). Marx’ın Kapital’de bir bölüm ayırarak anlattığı ilk birikim sürecinden süreklilik vurgusunun çıkarılmayacağı ve ilk birikimi kapitalist sermaye birikimini önceleyen tarihsel bir ön koşul olarak ele aldığı savunularına rağmen ilk birikimin sürekliliğini tamamen dışladığı da söylenememektedir (Eres, 2015: 924).

Luxemburg’un “kapitalizmin çelişkili doğasının var olabilmek için kapitalist olmayan (ilk) sürümlerine ihtiyaç duyduğu” (Luxemburg, 2004: 267 aktaran Göztepe, 2014: 21), Harvey’in “kapitalist yeniden üretimin genişlemeci doğası” (Bonefeld, 2014: 66) veya De Angelis’in “emeği tabi kılmanın kapitalist bir aracı” (Bonefeld, 2014: 66) olduğu gibi ilk birikimin devamlılığı tezlerinden hareketle, ilk birikim sürecinin kapitalist sistemde kalıcı olduğu tartışılmaktadır. Bu tezler ışığında, ilk birikim süreci emeğin üretim araçlarından ayrılması ön koşuluyla feodal üretimden kapitalist üretime geçiş aşaması olarak tamamlanmış ve geçmişte kalmış bir aşama değildir. İlk birikim kapitalizme özgül olmuş dinamik bir süreçtir ve modern araçları ile günümüzde de varlığını devam ettirmektedir (Perelman, 2014: 142-144). İlk birikimin sürekliliğine ilişkin farklı tezler olmakla beraber; Harvey’in katkılarının günümüz birikim sürecini anlamayı kolaylaştıracağını düşünerek çalışmamızda bu teze başvurmaktayız.

Harvey’in Mülksüzleştirme Yolu ile Birikim Tartışmaları

“Yeni emperyalizm, farklı bir zaman ve yerde olsa da, eski emperyalizmin tekrarından daha fazlası değil gibidir.” (Harvey, 2019: 160)

Kapitalist üretim tarzı biriken artığın realize olmasına veya talep edilmesine ihtiyaç duyar, sermaye birikimi sürekli olarak kendini yeniden üretmelidir. Aşırı birikim krizi emek veya sermaye -özellikle sermaye (Harvey, 2019: 133)-

artığının piyasada emilmemiş olmasıdır. Bu artık kullanılmadığı zaman sistem krize sürüklenir, dünya ekonomisi 1970'lerden itibaren bahsedilen biçimde bir aşırı birikim krizinin tam ortasındadır (Harvey, 2011: 23-24). Bu krizlere verilen tepki 1980'lerden itibaren yerel olarak Reagan hükümeti, uluslararası olarak IMF'nin öncülüğünde neoliberal pratiklerin hızla yayılması olmuştur (Harvey, 2007: 31).

Harvey, kapitalist sistemin üretim süreci ile içinden çıkamayacağı birikim krizinin, mülksüzleştirme yolu ile birikim aracılığıyla aşılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Sermaye tarafından, siyasi gücün de desteği ile zamansal veya mekânsal olarak veya hibrit biçimde bu artık realize edilmeye çalışılmaktadır (Harvey, 2011: 24-25). Neoliberal küreselleşmenin ortaya çıkışının kapitalist sermayenin aşırı birikim ve kârlılık krizi yaşadığı bir döneme denk gelmesi tesadüfi bir dönüşüm değildir, bu süreç zamansal-mekânsal yer değiştirmeyi kolaylaştırmak amacıyla devreye girmiştir (Harvey, 2019: 31). Emeğin 1945'ten 1970'lerin ortalarına kadar refah devleti politikaları adı altında ve örgütsel gücü ile elde ettiği tüm kazanımların geri alınması süreci, emperyalizmin güncellenmiş hali olarak 'yeni emperyalizm' (Harvey, 2019) başlığı altında değerlendirilmektedir. Harvey, liberal emperyalizmin ortaya çıkış koşullarına ve amacına ilişkin olarak bir zorunluluk değil, sermayenin çıkarının zedelenmesinin sonucu ve daha fazla zedelenmemesinin yolu olduğunu ifade etmektedir (Harvey, 2011: 31).

Dolayısı ile neoliberal kapitalist düzende devam eden birikim krizleri ve artığı realize etmeye yönelik uygulamalar, yeni liberal araçlar ile ilk birikim sürecini devam ettirmektedir. Ancak Harvey, ilk birikimin sürekliliğini kabul etmekle beraber 'ilk' birikim kavramının geçmişte kalmış bir sürece atıfta bulunduğu gerekçesi ile kullanmamayı tercih ettiğini belirtmektedir. İlk birikim yerine 'mülksüzleştirme yolu ile birikim' (accumulation by dispossession) kavramını kullanmaktadır (Harvey, 2011: 36). Kavram Türkçe yazında mülksüzleşme veya mülksüzleştirme yolu ile birikim şeklinde kullanılmaktadır. Biz bu çalışmada mülksüzleştirilenin pasif yapısına vurgu yapmak amacı ile mülksüzleştirme yolu ile birikim kavramını tercih edeceğiz.

Harvey, mülksüzleştirme yolu ile birikimin ölçeğinin sınırsızlığını -doğadan kültüre kadar her şey-vurgulamakla birlikte (Harvey, 2011: 38), el koyarak birikim sürecinde mülksüzleştirme aracı olan dört ana unsur üzerinde ayrıca durmuştur. Bu unsurlar, özelleştirme, finansallaşma, krizlerin manipülasyonu ve yönetimi, kamusal yeniden dağıtımdır¹¹ (Harvey, 2007: 35-39). Bu unsurlardan özelleştirme yani "mülksüzleştirme yoluyla birikimin en ileri hali" (Harvey, 2019: 139), metalaştırma, şirketleştirme neoliberal ekonomik düzenin temel unsurlarındandır. Önceden kârlılık hedefi gütmeyen kamusal mal ve

hizmet alanları özelleştirilerek sermaye birikiminin emileceği yeni meta alanları açılmış, sermayenin biriken artıklarını realize edebilecekleri, spekülasyon yapabilecekleri, artıklarını genişletebilecekleri fırsatlar yaratılmıştır. Her türlü kamu hizmetleri (su, ulaşım, elektrik vb.), sosyal refah alanları (toplu konut, eğitim, sağlık, emeklilik), kamu kurumları (üniversiteler, araştırma laboratuvarları, hapisaneler gibi) ve hatta savaş dâhil kapitalist dünyada bir dereceye kadar özelleştirilmiş ve sermayenin kullanımına bırakılmıştır (Harvey, 2007: 35; 2019: 140). Böylece “özelleştirme aşırı birikmiş sermayenin değerlendirebileceği engin alanlar açmıştır” (Harvey, 2019: 133).

IMF ve DB'nin yapısal uyum ve istikrar programları, şartlı kredileri ile başlayan; spekülatif finansal sermaye ve oyunun kurucusu ABD'nin hegemonya olmaktan kaynaklı para basma gücü ve militarist gücünü kullanan mülksüzleştirme yolu ile birikim süreci yani “devlet-sermaye ortaklığı” (Harvey, 2011: 39) süreklilik içermekte ve halen devam etmektedir (Harvey, 2011: 40-42). Ulus ötesi kurumlar ve devlet artık sermaye söz konusu olduğu durumda devreye girerek, sürekli mülksüzleştirme yolu ile birikimin önünü açacak müdahalelerde bulunur (Harvey, 2019: 135). Mülksüzleştirme yolu ile birikimin amacını Harvey'in kendi sözleri ile şöyle özetleyebiliriz: “...Genişletilmiş yeniden üretim yoluyla sürdürülemeyen kapitalizmin kronik sorununa çare bulmak...” (Harvey, 2011: 40). Kapitalizmin kronik sorunu derinleştikçe mülksüzleştirme yolu ile birikim süreci daha da derinleşmektedir. Biz çalışmamızda bir mülksüzleştirme aracı olan özelleştirmenin, yerini kavramsal olarak özelleştirmeden daha yumuşak görünen ancak pratikte ondan daha tehlikeli, daha derin, yeni bir mülksüzleştirme aracına, KÖİ'ye bıraktığını iddia etmekteyiz.

Kamu Özel İşbirliklerinin Devam Eden Birikim Sürecindeki Rollerini

“Geçmişte sınıf mücadeleleri ile kazanılan ortak mülkiyet haklarının özel alana dönmesi neo-liberal ortodoksluk adına yürütülen tüm mülksüzleşme politikalarının en dikkat çekici yanısırdır”. (Harvey, 2011: 38)

Marx'ın ilkel birikim teorisinin yeniden yorumlanması, ilk bakışta farklı koşulların ortaya çıkardığı farklı politikalar olarak görünen şeylerin özünde ortak olan toplumsal karakterini anlamaya yönelik bilinç kazandırmaktadır (De Angelis, 2001: 1). Dolayısı ile KÖİ modelinin -ilk birikim teorisinin güncel yorumlarından-mülksüzleştirme yoluyla birikim üzerinden değerlendirilmesi politikanın özünü anlamak açısından kritiktir. KÖİ'lerin sermaye birikimi sürecindeki rolüne ilişkin değerlendirmelerimiz aşağıda maddeler halinde yer almaktadır.

1) KÖİ uygulamalarının yöneldiği kamusal mal veya hizmetin niteliğine

bakılabilir. KÖİ projelerine eğitim ve sağlık gibi yarı kamusal mal niteliğinde, pozitif dışsallıklar taşıyan alanlarda veya enerji, su ve telekomünikasyon gibi yüksek başlangıç maliyetleri olan doğal tekel niteliğindeki alanlarda da başvurulmaktadır. Hatta daha da ileri giderek klasik liberalizmin öncülerinden kabul edilen Adam Smith'in kamu sektörüne bıraktığı güvenlik, savunma hizmetleri dahi özel sektöre açılmaktadır. Söz konusu sermayenin çıkarı olduğunda, kendileri ile çelişir biçimde, egemen iktisat yazınınca kamu yararının kamusal üretimle temin edileceği alanlar (piyasa başarısızlıkları) da kolaylıkla meta alanlarına dönüştürülmektedir (Öncü, 2021: 25-30).

Kamusal hizmet alanlarının yeni meta alanları olarak özel sektöre açılması da sermaye için kaynak yaratmaktadır. Türkiye'deki şehir hastanelerinin durumu, yani hastane kapasiteleriyle eş değer devlet hastanesinin kapatılmış olması devlet eliyle mülksüzleştirmeye referans olarak verilebilir. Sağlık gibi çekirdek hizmetlerin dahi özelleştirilip metalaştırılmasının üstündeki kamu yararı örtüsünü kaldırdığımızda ortaya şu gerçek çıkmaktadır: "Sermaye daha önce giremediği sektörler girme hakkını elde etti. Üstelik bu sektörlerin önemli bir bölümü yüksek kâr vaat ettiği için sermayeyi uzunca bir süredir baskı altında tutan kâr oranlarındaki durağanlaşma ve düşme trendinin de etkisini hafifletecekti" (Bahçe, 2021: 23).

2) KÖİ sözleşme modelinin hükümetlere bilanço dışı finansman olanağı sağlayarak; kamu borcu, kamu harcamaları ve kamu açıklarını düşük göstermek amacı ile tercih edilme riski söz konusudur (ECA, 2018: 11). Modelin ilk uygulayıcılarından olan Birleşik Krallık'ta KÖİ uygulamaları, kamu harcamalarının artması, gizli kamu borcu ve bütçeden bu artışları karşılamak için vergi mükellefleri üzerinde artan vergi yükü ile sonuçlanmıştır. KÖİ uygulamaları ile en düşük maliyetle borçlanma olanağı olan kamu sektörü yerine özel sektörün finansman arayışına yönlenmesi, ulusal ve uluslararası bankokrasinin yararına olmaktadır. Hem finansal sermaye hem reel sermaye kazanmaktadır; özetle, sermaye için kazan-kazan (win-win) durumu söz konusudur. Sermaye kazanır iken doğrudan kullanıcı ödemeleri, katkı payları ile özelleşen kamusal hizmetlere ulaşmaya çalışan emek kesiminin sırtına bir de kamunun özel sektörün borcunu ödeyememe durumuna karşı finansörlere verdiği taahhütler-köprü geçişlerinde araç garantisi, hastanelerde hasta garantisi vb. verilen talep garantileri ve hazine garantileri- binmektedir (Pala, 2021; Öncü, 2021). Bu maliyetlere ek, bir taraf için kazan-kazan durumu var iken KÖİ'lerin daha yüksek maliyete daha düşük ve kalitesiz hizmet sunumu ile sonuçlanması durumunda emek kesimi için kaybet-kaybet (lose-lose) durumu söz konusu olacaktır.

3) 1970'lerde dünyayı sarsan petrol krizleri ve stagflasyon dalgasından sorumlu

tutulan Keynesyen müdahaleci iktisat politikalarını -dolaylı veya dolaysız kamu müdahaleleri- 1929 Buhran'ı ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kendini toparlayana kadar koruyucu bir örtü olarak kullanan kesim ile 1970'lere kadar kendini toparlayarak birikimi aşırıya ulaşıp yatıracak alan bulamayınca devletin geri plana çekilmesini vaaz eden kesim aynıdır, sermayedir (Sönmez, 2021: 58-59). 1980'lerde derinleşen paradigma dönüşümü ile kamu müdahaleleri ve girişimciliği; özel sektör yatırımlarını dışladığı, kamu borç ve açıklarını ve enflasyonu arttırdığı, yüksek maliyetli üretim yaptığı vb. argümanlar ile eleştirilmiştir. Kısacası, yeni paradigmaya göre kamu girişimciliği etkin değildir. Ancak kamu girişimi yerine özelleştirmelerin savunulduğu 1970-80'ler döneminin ardından özelleştirmeyi terk edip KÖİ sözleşme modelini öneren de yine aynı sınıf ve aynı uluslararası örgütlerdir. Ayrıca KÖİ uygulamalarının öncüsü olan Birleşik Krallık'ta başarısızlıkla sonuçlanan bu sözleşme yönteminin özellikle AGÜ'lere dayatılması, hükümetlerin bu sözleşme modeli ile ihaleler yapmasındaki ısrarcılığı da meselenin kamu çıkarından farklı olduğunu gözler önüne sermektedir (Pala, 2021: 8).

Üstelik Türkiye'ye bakacak olursak; sağlıkta büyük çaplı özelleştirmenin yaşandığı, özel hastanelerin sayısında çarpıcı artışlar görüldüğü bir dönemde özel kesimin etkinliği gerekçesi ile ehir hastaneleri gibi bir KÖİ modelinin de devreye sokulması anlam kazanmaktadır. Eleştiriler, özel hastanelerin açılmasını teşvik eden hükümetin bugün sağlığın farklı bir özelleşme modeli olan şehir hastanelerini teşvik etmesi üzerinedir. Soru, özel sağlık etkin bir hizmet sunumu ise neden özel hastaneleri teşvik etmek yerine kamuya garanti yükü getiren KÖİ'ye başvurulduğu veya KÖİ etkin bir hizmet sunum modeli ise neden daha önce özel hastanelerin açılması yerine KÖİ modelinin tercih edilmediğidir (Çal, 2021: 53). Türkiye'de bir diğer çelişki de KÖİ projelerindeki uyumsuzluklarda tanınmış olan yurt dışında tahkime başvurma hakkıdır. Bu kararın kamu yararından ziyade özellikle uluslararası sermayenin yararına olduğu söylenebilir (Çal, 2021: 50).

4) KÖİ'ler emek sınıfı aleyhine uygulamalardır. Emekçilerin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki refah devleti politikaları ve güçlü sendikal hareket sayesinde elde ettiği kazanımlara 1980'lerden itibaren savaş açan neoliberal politikalar bir nevi çitlemenin yeni, 21.yy sürümü kabul edilip, 'yeni çitleme hareketi' (De Angelis, 2014: 112) olarak irdelenmektedir (2014: 111-112). "Yeni Çitlemeler, 1970'lerden bu yana devam eden birikim sürecinin büyük ölçekte yeniden yapılanması olarak adlandırılmaktadır" (Midnight Notes Kolektifi, 2014: 282). Gerekçesi ise işçi sınıfının -zorunlu biçimde piyasaya dâhil edilen sınıf- kapitalist piyasada Keynesyen refah devleti politikaları yüzünden -yüksek ücretler, sendika ve grev hakkı, tatilleri, kısaltılmış çalışma saatleri gibi- hantallaşmasıdır. Tekrar

güçlü bir devlet olmanın yolu ise işçilerin hantallaştığı düzlemle mücadeledir (Perelman, 2014: 118-119). Aslında anlatılmak istenen, emekçilerin elde ettikleri kazanımların sermaye kârlılığını sürdürür iken tolere edilebildiğidir. Lakin sermaye sıkıştığında, kârlılık seviyeleri düştüğünde ilk tepkisi katlanılabilir düzeyleri aşan, emeğin 'vazgeçilemez' haklarının geri alınması, emekçiler arasında evrensel bir rekabet yaratılarak kolektif hareket etme olanaklarının azaltılması, ortak denetime tabi geçim araçlarının, ortak veya ücretsiz müştereklerin azaltılması ve mümkün olduğunca piyasalaştırılmasıdır (Midnight Notes Kolektifi, 2014: 281-289). Burada kısa bir anekdot olarak, Türkiye'de hizmete açılan üçüncü havalimanının inşaatında sendikalar, siyasiler ve işçiler tarafından dile getirilen ağır çalışma koşulları ve işçi ölümlerine karşı, ihaleyi alan şirketçe inşaat alanında işçilere sunulan lüks olanaklara ilişkin görseller yayınlanmıştır. Sermaye-emek çelişmesine ilişkin bu kısa anekdota atfen, söz konusu KÖİ projelerinin emeğin bedenine kadar saldırdığı ifade edilebilir.

İktidarı elinde bulunduran hükümet, egemen güç olmaktan faydalanarak, halkın birikmiş emek ürünü olan kamu mülkiyetini iktidar dışındaki ideolojileri görmezden gelerek tamamen bir uzlaşma olmaksızın özel sektörün iş birliğine sunmaktadır (Bahçe, 2019: 18-19). Ekonomik güçler, devletin de yardımı ile 'emeğin suyunu çıkarmak pahasına' yeniden üretimin devamlılığını garanti etmeye çalışmaktadır (Dalla Costa, 2014: 152-153, 161). Kamusal alanların özel sektöre kiralanması, yabancı sermayeye satılması gibi yöntemlerinin özü yoksul çoğunluğun emekleri ile biriktirdiklerinin, emekçilerden alınıp zengin sermaye sınıfına transfer edilmesidir (Amin, 2014: 206-207). KÖİ benzeri uygulamalar "toplumsal ilişkilerin egemen örüntüsünde kökten bir dönüşüm ve gitgide alt sınıflardan ziyade üst sınıfları kayıran bir şekilde varlıkların yeniden bölüşümü"nü (Harvey, 2016: 141) içermektedir.

5) KÖİ uygulamaları bir yabancılaştırma aracıdır ve ideolojik bir bombardıman ile tanıtılmaktadır. Kamusal bir hizmetin özel sektörün üretim ve sunumuna bırakılıp sunulan hizmet karşılığında kullanıcı ücretleri alınması durumunda; kamusal mülk fiilen özel mülke dönüşmüştür ve üstelik finansmanı hâlâ kamusaldır (sermaye için ekstra güvenlik sağlar). Yani üretimin toplumsallaşmasına karşın mülkiyetin özel kalmaya devam etmesi söz konusudur (Lenin, 2018: 28). Toplumda bireylerin her biri ve toplu olarak hepsi kendi emeğinin ürünleri olan kamusal mülkiyete yabancılaşmakta, aynı zamanda insanlar ortak yaşama yabancılaşmaktadır (Ollman, 2020: 13-14). Bu doğrultuda da KÖİ'ler kamusalı yok edip, kamuya ait olanı kamuya yabancılaştırma, özel mülkiyete dönüştürme yönü ile sermayenin lehine ve emek kesimi aleyhinedir. Aynı zamanda devletin, ulusal ve uluslararası örgütlerin, medyanın vb. yardımı ile kapitalist ideolojiyi toplumda baskın kılmaktadır. Görünürde kamusal mülkiyetin

değişmediği ve daha az maliyete, daha çok kamu hizmeti sunulduğu iddiası ile halk kitlelerinin tarihsel, toplumsal bağlamda düşüncelerini engellemek adına yoğun bir ideolojik saldırıda bulunmaktadır (Ollman, 2020: 21-22). KÖİ modelinin avantajlarına ilişkin ulusal ve uluslararası alanda yayın sayılarında artış, ülkelerde KÖİ uygulamalarına ilişkin özel birimlerin kurulması da ideolojik saldırının bir göstergesidir.

6) KÖİ'ler iddia edildiği gibi daha şeffaf, adil ve hesap verilebilir kamusal hizmet sunumu sağlamamakta, aksine ihaleler yolsuzluklara daha açık hale gelmektedir. Jubilee Debt Campaign Birleşik Krallık'taki KÖİ uygulamalarını 'dünyanın geri kalanının ders alması gereken bir hastalık' olarak tanımlamaktadır. KÖİ sözleşmelerinin karmaşık yapısı, sözleşme konusuna ilişkin çıkarı olan sendikalar, kullanıcılar gibi kesimleri dışlamıştır. Ayrıca sözleşmenin niteliği, sunulacak hizmetin kalitesi, personel, ödenen ücretler vb. sözleşmeye ilişkin birçok detay 'ticari sır' olarak tutulmuş ve kamuya aktarılmamıştır. Bu durum ülkede hesap verebilirlik, şeffaflık yani özetle demokrasiyi zedelemiştir (Jubilee Debt Campaign, 2017: 5).

Türkiye'de ise projelerin istisnai ihale usulü olan pazarlık usulü ile yapılması eleştirilmektedir. Bu durum politikacılar ile yakın ilişkiler içinde olan bir grup şirketin -hazinenin tanıdığı güvenceden yararlanarak- liyakat aranmaksızın, ihalelerde galip gelmesi ile sonuçlanmaktadır. En büyük KÖİ projelerinden olan üçüncü havalimanı inşaatında da kullanılan yöntem Kamu İhale Kanunu'nun olağanüstü koşullar altında başvurulmasını bildirdiği 21/b maddesinde geçen usulüdür (Toker, 2019: 37-38). AB'nin her yıl Türkiye'ye ilişkin yayımlanan izleme raporlarında telkin ettiği açık, şeffaf, rekabetçi ihale ilkelerinin tersine bir uygulamadır. Bahsedilen usulün kullanılmasının rekabetçi bir ortam yerine belirli, davet edilmiş şirketler arasında ihale yapılmasının ayrıca kamu bütçesine fazladan yük yaratarak, giderlerde artışa sebep olduğu iddia edilmektedir (Toker, 2019: 45-47). İstanbul'da metro yapımına ilişkin 5 farklı ihalenin yaklaşık maliyeti ile ihaleyi alanın teklifi arasında neredeyse 1,2 milyar TL fark olduğuna dikkat çekilmektedir (Toker, 2019: 67-68). Ayrıca yatırım değeri ile sözleşme değeri arasındaki fark yani devletin gelecekte vazgeçtiği gelir ile bugünkü projenin yapım değeri arasındaki fark daha da açılacaktır. Dolayısı ile sermayeden ziyade riskleri kamunun üstlendiği, adil ve şeffaf olmayan bir ihale ortamında, kamunun gelecekteki gelirlerinden vazgeçtiği bir sözleşme ilişkisi kurulacağı söylenebilir (Özyıldız, 2018).

Türkiye'deki KÖİ uygulamalarına ilişkin bir diğer eleştirilen konu muhasebeleştirme hatalarıdır. Sayıştay Başkanlığı'nın Sağlık Bakanlığı denetim raporlarında tekrar edilen olgulardan biri şehir hastanelerine ilişkin kira

ödemelerinin muhasebeleştirmelerinin hatalı yapılması, talep garantilerinin muhasebeleştirilmemesi ve yarattığı kamu zararıdır. Aynı bulgu 2020 yılına ilişkin Sağlık Bakanlığı denetim raporunda da yer almaktadır (Sayıştay Başkanlığı, 2021a: 27-31). Benzer biçimde Ulaştırma Bakanlığı'na ilişkin Sayıştay denetim raporunda da hatalı döviz kurları üzerinden Avrasya Tüneli geçiş ücretlerinin belirlenmesi, projelere ilişkin hatalı muhasebeleştirmeler, gerekmediği halde istisnai pazarlık usulü ile ihale yapılması gibi hususlara yer verilmiştir. Sadece Avrasya Tüneli'ne verilen talep garantilerinin gerçekleşmemesinin sonucunda 2020 yılı için ödenen garanti tutarı 494,1 milyon TL'dir. Avrasya Tüneli'ne verilen araç sayısı garantisi ile geçen araç sayısı arasında yalnızca 2020 yılında yaklaşık 12 milyon fark bulunmaktadır (Sayıştay Başkanlığı, 2021b: 17-31, 52-54, 74). Karayolları Genel Müdürlüğü'ne ilişkin Sayıştay denetim raporunda ise YİD projelerine ilişkin 31 Aralık 2020 kuru ile toplam garanti ödemeleri 179,6 milyar TL (verilen ve ödenen) olarak açıklanmış ancak muhasebeleştirmelerde hata yapılarak bu rakamların müdürlük mali tablolarında daha düşük gösterildiği bilgisine ulaşılmıştır (Sayıştay Başkanlığı, 2021c: 28-29).

Bir diğer konu, projelerin "yaklaşık maliyet hesapları ile ihale bedelleri arasında büyük fark" (Erbaş vd., 2012: 15) olup olmadığı, fark var ise ne kadar büyük farklar olduğuna ilişkindir. Türk Tabipleri Birliği (TBB) tarafından 2012 yılında yayımlanan KÖİ modeline ilişkin "Soru ve Yanıtlarla Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı" adlı rapora göre 25 yıllığına kira ödemesi yapılacak olan Kayseri, Ankara-Etlık, Ankara-Bilkent, Elazığ, Manisa hastanelerine ilişkin tüm hastaneler için ön fizibilite raporlarındaki maliyet tutarları ile ihalelerdeki maliyet tutarları arasında büyük farklar mevcuttur. Ankara Etlık Şehir Hastanesi için ön fizibilite raporunda toplam yatırım tutarı 1,97 milyar TL, yıllık kira ödemesi ise 276 milyon TL'dir. Dolayısıyla 25 yılda toplam 6,9 milyar TL ödeme yapılacak olup başlangıçtaki toplam yatırım tutarından 5,8 milyar TL daha fazladır (Erbaş vd., 2012: 15-16). Yine kira ödemeleri adı altında Bilkent Şehir Hastanesi için 4,9 milyar TL, Elazığ Şehir Hastanesi için yaklaşık 2,2 milyar TL, Kayseri Şehir Hastanesi için yaklaşık 3,2 milyar TL fazladan ödeme yapılacağı öngörülmektedir (Erbaş vd., 2012: 15-16). Yani toplamda sadece dört şehir hastanesi için 16 Milyar TL civarı fark söz konusudur.

7) KÖİ projelerinde risk optimal biçimde dağıtılmamakta hatta riskleri özel sektörden ziyade kamu sektörü üstlenmektedir. Mülksüzleştirmenin yeni aracı KÖİ politikaları, kamusal olanın parçalanmasını, kamusal sermayenin özellikle hükümete yakın güçlü özel sermaye çevrelerce ele geçirilmesini kolaylaştırmaktadır. Ortaklığın özünde kârın sahibi özel ortakken, ortaklığın cefasını yani risk ve maliyetlerini kamu yüklenmektedir (Bahçe, 2019: 19-20). Türkiye'de, 2017 yılında vergi kanunlarında yapılan değişiklikler ile

KÖİ projelerinde vergi ve harç muafiyetleri uygulanmasına ilişkin maddeler eklenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 24). Kamu, sermaye lehine almaktan vazgeçtiği vergi gelirleri aracılığı ile sermayenin riskini hafifletirken; bu gelir kaybının emek üzerine düşen vergilerde artış veya kamu borçlanması ile telafi edilmesi dışında seçenek görünmemektedir.

AB’de ise 2008 yılında Fransa, Yunanistan, İspanya ve İrlanda’da bilgi ve iletişim teknolojileri ve otoyol yapımı alanlarında AB tarafından fonlanan 12 projeye ilişkin değerlendirmelerinden hareketle Avrupa Sayıştay’ı “AB’de Kamu Özel Ortaklıkları: Yaygın Eksiklikler ve Sınırlı Faydalar” raporunu yayımladı. Bu raporda incelenen projelerde kamu ve özel sektör arasındaki risk dağılımının genellikle uygunsuz, tutarsız ve etkisiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır (ECA, 2018: 9). KÖİ projeleri risklerin özel sektöre aktarıldığı bir sözleşme modeli olarak tanıtılmakla beraber İngiltere deneyiminde de özel sektörün tüm riskleri üstlenmek istemediği görülmüştür. Dolayısı ile KÖİ’leri savunurken iddia edilenin (risklerin optimal olarak paylaşılması) aksine riskler kamu sektörü üzerinde kalmıştır (Jubilee Debt Campaign, 2017: 3). Avrupa Kamu Hizmetleri Sendikaları Federasyonu (EPSU), özel sektörün iddia edildiği gibi tüm riskleri üstlenmediği hatta mümkün olduğunda riskleri kamu sektörüne atmaya çalıştığını raporlamıştır. Şirketler her zaman ekstra riskleri kabul etmek için ekstra ödeme talep etmektedirler (EPSU, 2014: 1-2).

8) KÖİ proje deneyimleri, Avrupa’da da Türkiye’de de kamu bütçesi üzerine yük olarak kamuya başka alanlarda harcayabileceği kaynak bırakmak şöyle dursun, ek yük getirmektedir. Bu yükün sebeplerinden biri sözleşmelerin esnek sözleşmeler olmamasından kaynaklı hizmetin üretim ve sunum sürecinin uzaması, maliyetlerinin beklenenin üzerinde gerçekleşmesidir. Avrupa Sayıştay’ı tarafından incelenen Yunanistan’da yapılan 3 yol projesinde toplamda %60’a kadar maliyet artışı görülürken, üretilen hizmetin ölçeğinde karşılaştırılan ölçeğin ancak %55’ine ulaşmıştır. Yine farklı ülkelerdeki 12 projenin üçte birinde bu süreç ortalama 6 yıl kadar uzamıştır. Ele alınan projelerin yarısından fazlası inşaat sürecinde yaşanan maliyet artışları ve gecikmeler sonucu verimli bir hizmet üretimi iddiasını gerçekleştirilememiştir, projelere yönelik AB tarafından ek fon desteği sağlanmıştır (ECA, 2018: 9-10).

Hem Avrupa’da hem Türkiye’de KÖİ’lere yönelik eleştirilerden bir diğeri, projelere araç geçiş, hasta sayısı vb. çeşitli iyimser garantiler verilmesinin kamu bütçesi üzerinde yarattığı yüküdür. AB’de ele alınan 12 projenin tamamlandıktan sonra tüketiciler tarafından tercih edilme miktarlarına ilişkin oluşturulan aşırı iyimser talep beklentilerine karşılık, tahminlerin bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) sektöründe %69’una, otoyollarda ise ancak %35’ine ulaşılmıştır (ECA, 2018:

10). Avrupa’da KÖİ modeline en fazla başvuran ve en çok kamu garantisi veren 3 ülkenin gelecekte beklenen (mevcut projelere verilen ve gelecekte ödenmesi planlanan garanti ödemeleri) hazine garanti ödemeleri de dâhil toplam kamu garanti tutarı 98 milyar dolardır (Hall, 2015: 20).

Türkiye’de ise 2017 yılında verilen geçiş garantisi olan 40.000 araç sayısının yarısına dahi ulaşamayan Osmangazi Köprüsü’nde olduğu gibi geçen araç sayısı tutturulamadığı durumda bir araç için ortalama 35 dolar, 2035 yılına kadar kamu bütçesinden karşılanacaktır (Toker, 2019: 59-60). Döviz kurlarının sürekli dalgalandığı Türkiye gibi ülkelerde rakamlar tahmin edilenden daha çarpıcı boyutlara ulaşabilmektedir. 25 Aralık 2017 tarihinde 3,7 dolar olan dolar/ TL paritesinin, 5 Mayıs 2022 itibari ile 14,8 dolar civarı olduğunu düşünürsek şimdiden her bir araç için ödenecek tutar 2017 Aralık ayına göre 11,1 dolar artmıştır (TC Merkez Bankası, 2022).

Türkiye’de garanti ödemelerinin sorumluluğu garantiyi veren kuruma devredilmekte ve bu ödemeler ilgili kamu kurumunun bütçesinden karşılanmaktadır. Şehir hastanelerine kira ödemeleri + hizmet ödemeleri biçiminde, ulaşımda araç geçiş garantisi + katkı ödemeleri biçiminde ve karayollarında yine katkı ödemeleri + trafik garantileri biçiminde gerçekleşmektedir. Erişebildiğimiz garanti ödemelerini sınırlılığı altında; 2021 yılı Karayolları Genel Müdürlüğü’nün 2021 yılı için 14,49 milyar TL garanti taahhüdü verdiği ve gelecek iki yıl içinde garanti ödemelerine ayıracağı tutarın artacağı iddia edilmektedir. 2022 yılı için garanti ödemelerine 16,9 milyar TL, 2023 yılında ise 17 milyar 395 milyon TL ayrılması beklenmektedir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’nın garanti ödemeleri için ayırdığı ödenek 2020 yılında 458 milyon TL iken 2021 yılında 540 milyon TL ayrılmıştır. Sağlık Bakanlığı ise 2020 yılında 10,5 milyar TL garanti ödemeleri için ayırmışken, 2021 yılında garanti ödemeleri için ayrılan ödenek 16,392 milyar TL’dir. Ayrılan ödeneklerin daha önceki yıllarda olduğu gibi aşılacağı tahmin edilmektedir (Toker, 2018, 2019, 2020, 2021; Süzer, 2018; Aydılek, 2019; T24: 08/11/2019).

Bahsedilen garantilere ilişkin kritik bir konu da 2019 yılı sonlarından itibaren dünyayı sarsan Covid-19 pandemisine rağmen -sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulandığı günler de dâhil- işsizlere destek ödemeleri vb. ödemeler tamamlanmamış iken garanti ödemelerinin öncelikli olarak tamamlanmasıdır (Demir, 2020). Pandemi döneminde kapalı olan iş yeri sahipleri, işsiz kalan işçilere yapılan sınırlı ve kısıtlı ödemelere karşın garanti ödemelerinin yapılmaya devam etmesi sınıf çelişkileri açısından üzerinde durmaya değerdir.

TTB’nin 2012 yılında yayımlanan “Soru ve Yanıtlarla Sağlıkta Kamu Özel

Ortaklığı” adlı çalışmasında sorduğu sorulardan bir diğeri de KÖİ modeli ihale edilen hastanelerin normal ihale yöntemi ile daha düşük maliyete yapılabileceği idi (Erbaş vd., 2012: 14). Ulaşılan bulgulara göre, TOKİ’nin Etlik’te yapmayı planlandığı 800 yataklı hastanenin bedeli, Konya’da yapılması planlanan 800 yataklı şehir hastanesinin yaklaşık 1,5 yıllık kirasına (130 milyon TL) ihale edilmiştir. Yine Kayseri’de KÖİ modeli ile yapılacak 1200 yataklı hastanenin yaklaşık 1,5 yıllık kirası (193 milyon TL) ile Erzurum’da klasik ihale yoluyla 1200 yataklı bir hastane inşa edilmiştir (Erbaş vd., 2012: 14).

KÖİ uygulamalarının ele alınan tüm gerekçeler sonucunda kamu bütçesi üzerinde yükü hafifletecek uygulamalar olmadığı açıktır. Bunun aksine bu model, kamu bütçesi üzerinde daha fazla baskı yaratarak kamuyu rantiyenin çıkarları uğruna feda etme riski taşımaktadır. Hem finansal hem reel sermayenin birikimini işletme alanı bulduğu, meta alanına dönüşen kamusal hizmet üretim/sunum/finansmanı yolu olan KÖİ’lerin kamusal çıkarla ilişkisi olmadığı, modele ilişkin ‘post-truth’ (gerçek üstü) söylemlerin aksine ortada bir realitedir. Son sözler olarak, KÖİ politikaları, sermaye birikiminin sürekliliğinin ‘neoliberal bir aracı olarak’, kamuyu mülksüzleştirerek, sermayenin “menziline ve hızını arttırmaktadır” (Bahçe, 2019: 24), diyebiliriz. KÖİ uygulamaları ile ortaya çıkan “hız ve menzil artışı ise sermayenin daha önce giremediği alanlara, sektörlere veya coğrafyalara girmesini” (Bahçe, 2019: 24), dolayısı ile ‘mülksüzleştirme yolu ile birikimi’ işler kılmaktadır.

Sonuç

Yeni liberal kapitalizm, kapitalizmin önceki formlarından daha derin bir dönüşüm yaratmıştır; sağlıktan kültüre, eğitimden medyaya her alan piyasalaştırılmıştır. Harvey, neoliberalizmin birikim araçlarının modernleştiği, çeşitlendiği, teknolojikleştiğini belirterek neoliberal kapitalist dönemi ‘yeni emperyalizm’ dönemi olarak adlandırmıştır. Yeni emperyalizmin birikim sürecine ise ‘mülksüzleştirerek birikim’ demektedir, temel araçları ise özelleştirme, finansallaşma, krizlerin manipülasyonu ve yönetimi, kamusal yeniden dağıtımdır. 21.yy’da uzay boşluğu dahi sermaye birikiminin sürekliliği için meta alanı olarak açılmış, Mars’a yolculuk, Mars’ta yeni bir şehir kurma gibi akla gelemeyecek alanlar metalaşmış ve piyasalaşmıştır.

Bu çalışmanın iddiası, Harvey’in mülksüzleştirme yolu ile birikim tezinden hareketle, neoliberalizmin güncel birikim araçlarından birinin de kamu yararı, etkinlik, verimlilik, kamu kaynaklarına dokunmadan daha kaliteli hizmet sunumu gibi çeşitli gerekçeler ile savunulan KÖİ uygulamaları olduğudur. Özelleştirmeler ile piyasalaştırılan kamu hizmetleri, KÖİ politikaları ile resmi bir

özelleştirme olmaksızın hatta 'özelleştirme sonucu özel şirketin karşılaştacağı yükleri hafifletecek biçimde' KÖİ modeli ile üretilir ve sunulur olmuştur. Özelleştirmenin en büyük sınırlılığı diyebileceğimiz özelleştirilecek kamu kaynağı miktarı sorunu KÖİ uygulamaları ile ortadan kaldırılmış, tüm kamusal mal ve hizmetler sermaye birikimi alanı olarak özel sektöre açılabilir kılınmıştır. Dolayısı ile KÖİ kendinden önceki trend birikim aracından -özelleştirme- daha tehlikeli olabilecektir. KÖİ modelini eleştirel ekonomi politik perspektiften değerlendirmek modelin özünü görmek açısından önem arz etmektedir.

KÖİ uygulamalarının görünümüne odaklanan ulusal ve uluslararası düzlemdeki yayınların büyük çoğunluğu bu uygulamanın avantajlarına yöneliktir. Lakin çalışmamızda, Ortodoks yayınların tersine sonuçlara ulaşılmıştır. KÖİ, riskin özel sektöre aktarılacak yerine hazine ve talep garantileri aracılığı ile kamu bütçesi üzerinde kaldığı, karmaşık yapısından ötürü hizmet gecikmelerine ve maliyet artışlarına yol açan, taşeronlaştırma ve güvencesiz istihdam yaratan, yolsuzluklar ve haksız rekabete çok açık, kamu yararından ziyade bir grup sermaye sahibinin sermaye biriktirmesi ve birikimini işletmesi adına oluşturulmuş bir modeldir. Modele ilişkin en büyük sınırlılık ve eleştirdiğimiz nokta, KÖİ projelerine ilişkin verilerin derli toplu biçimde halka açıklanmaması, garanti ödemelerine ilişkin verilerin paylaşılmamasıdır. Kamu bütçesinin sahibi olan halkın parasının nereye harcandığının gizlenmesinin modelin demokratiklik, şeffaflık, mali saydamlık ve hesap verebilirliği temin edeceği iddiaları ile taban tabana zıt olduğu ortadadır. Kamu bütçesinin en önemli gelir kaynağı olan vergiler, büyük ölçüde emek geliri üzerinde kalırken, 13.yy'da elde edilen bütçe hakkının 21.yy'da halk kitleleri tarafından kullanılması engellenmektedir. Sonuç olarak, KÖİ, kamu kelimesini modelin adında yer almasından ötürü kamu yararına atıf yapan 'ideolojik bir adlandırma'dır. KÖİ uygulamaları emek sınıfının suyunu çıkarırcasına ve kamusalılığın içini boşaltarak, sermayeye sınırsız bir tahakküm alanı açan mülksüzleştirme'nin yeni aracıdır.

Sonnotlar

¹ Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalında kabul edilen "Kamu Özel İşbirliklerinin Ekonomi Politik Eleştirisi: Yeni Sermaye Birikim Aracı Olarak Kamu Özel İşbirlikleri" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² J. Williamson (1990) Washington merkezli kurumlarca oluşturan bir grup reform listesini Washington Konsensüs olarak adlandırmış ve literatürde bu şekilde kullanılagelmiştir. Konsensüs, şu politika önerilerini içermektedir: mali disiplinin sağlanması, kamu harcamalarının öncelikli harcama alanlarının yeniden düzenlenmesi, vergi reformu, finansal hareketlerin serbestleşmesi, hızlı büyümeyi ve ihracatı teşvik eden rekabetçi döviz kuru politikası, serbest ticaret, yabancı doğrudan yatırımların serbest bırakılması,

kamu girişimlerinin özelleştirilmesi, deregülasyon, mülkiyet haklarının yasalar ile güvence altına alınması (Williamson 1993: 1332-1333; 2003: 1476). Post Washington Konsensüsü yönetim, yolsuzlukla mücadele edilmesi, esnek işgücü piyasaları, dünya ticaret örgütü (DTÖ) anlaşmaları, mali kurallar ve standartlar belirlenmesi, ihtiyatlı sermaye hesapları açılması, döviz kur rejimi, bağımsız merkez bankası ve enflasyon hedeflemesi, sosyal güvenlik ağları, yoksulluğu azaltma hedefini (Rodrik, 2006: 978) içerek biçimde genişletilmiştir.

³ Marx içsel ilişkiler felsefesine dayalı diyalektik yöntem ve materyalist tarih anlayışı doğrultusunda inceleme nesnesi kapitalizmin görünümüne değil özüne odaklanarak feodalizmin ilk birikiminin kapitalizme nasıl evrildiğini, iş bölümünün yarattığı sınıflı toplumları, artık değeri, ücretli emeği, sermayenin yoğunlaşmasını görür. Soyutlamalarını da bunları içerecek düzeyde yapar. Smith, Ricardo gibi kendinden önceki klasik iktisatçılara eleştirisi ise aksine öze değil görünüme odaklanmaları ve yanlış soyutlamalar yapmalarındır. Marx bu durumu “fetişizm” olarak ifade etmiştir. Dolayısı ile Marx öncesi klasikler, ardılı neoklasikler ve günümüzün ana akım neoliberal iktisadi topluma bakınca sınıfları, kapitalizmin iç çelişkilerini, ücretli emeği, kapitalizmin evrimini, artık değeri, emeğin başkalaşmış biçimlerini görmezler. Kapitalizm çelişkisiz, statik, hep var olmuş tarihsiz bir sistem olarak görünür. Dolayısı ile kâr da meta da hep var olmuştur ve özünü sorgulamazlar (Ollman, 2015). Kapitalizmin tarihini, özünü ve içsel çelişkilerini görmeden özelleştirmeleri basitçe başarısız devletin varlıklarının özel sektöre devredilmesi açıklaması aslında hiçbir şey açıklamayacaktır, dolayısı ile görünümlere dayalı yanlış soyutlamalardan türeyen açıklamalar totolojiden öteye gitmeyecektir.

⁴ Bkz. E Bilgin (2001), Ş Gökbayrak (2003), K Bulut (2008), S Uslu (2012), F S Öngel (2014).

⁵ Özel görevli şirket veya özel amaçlı şirket (ÖGŞ), bir KÖİ projesinin tasarımı, yapımı, finansmanı, işletilmesi ve bakımını yapmakla yükümlü olan genellikle özel sektör yatırımcılarından oluşan aktördür. Aynı zamanda yükümlülüğünü üstlendiği KÖİ projesine başlayabilmek için gerekli başlangıç sermayesini, tasarım ve inşaat için gerekli olan fonları hissedarlardan temin etmekten sorumludur (UNECE, 2012: 10).

⁶ Erdemli mal kavramı ilk olarak Musgrave tarafından kullanılmıştır. Erdemli mallar kamusal ihtiyaçlardan (mallardan) ve özel ihtiyaçlardan farklılaşmaktadır. Dışsallıklar barındıran mal ve hizmetler özel sektörde üretimi mümkün olmakla beraber, kamu sektöründe çok erdemli olarak değerlendirilmekte ise (ücretsiz eğitim, düşük maliyetli barınma gibi) kamu bütçesi aracılığı ile sunulmaktadır. Sosyal ve özel mallarda tüketici tercihlerinin egemenliği söz konusu iken erdemli mallarda tüketici tercihlerine müdahale söz konusudur (Musgrave, 1959: 13-14).

⁷ Yarı kamusal mallar, piyasada üretilip satılabilecek nitelikte mallar olmaları nedeni ile tam kamusal mallardan ayrılırlar. Ancak bu mallar dışsallıklar dediğimiz piyasa aksaklıklarını ortaya çıkararak optimum sunumdan sapmalara neden olabilmektedir. Bu sebeple yarı-kamusal mallar dışsallıkları içselleştirmek amacı ile ya tamamen kamusal

üretim sürecine dâhil edilmekte ya da hem kamu hem özel sektörün üretim ve sunumu söz konusu olmaktadır (Altay, 2014: 41-42).

⁸ Avrupa'daki KÖİ projelerine ilişkin verileri paylaşan kurum olan EPEC gerçekleştiren KÖİ proje istatistiklerini hem proje değerleri hem kullanılan sözleşme türleri gibi sınırlara tabi tutarak yayımlamakta ve proje değeri 10 milyon Euro'nun altındaki KÖİ sözleşmeleri paylaşılmamaktadır.

⁹ IMF ve DB'nin öncülüğünde Türkiye'de uygulamaya koyulan istikrar programı, alınan kararların halka ilan edildiği tarihe atfen 24 Ocak Kararları olarak anılmaktadır. 24 Ocak Kararları, ihracata yönelik büyüme, esnek kur sistemi, açık ekonomi, özelleştirme, kamu sektörünü küçültülmesi vb. (Köse, 2000: 30) gibi neoliberalizmin yayılma sürecinde tüm merkez ve çevre ülkelere dayattığı standart politikaları içermektedir. A. Haşim Köse, IMF ve DB tarafından çevre ülkelere dayatılan 24 Ocak kararları benzer programlara ilişkin 'yeniden yapılanma süreci' benzetmesini yapmaktadır (Köse, 2005:36). "1980'li yıllarda Türkiye ve benzeri ekonomilerin önüne konulan programlar basit anlamda bir istikrar programının çok ötesindeydi" (Köse, 2005: 36). Şili'de 11 Eylül 1973 tarihinde Pinochet darbesi ve neoliberalizmin yerleştirilme sürecinin eş zamanlılığı, Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ardından 12 Eylül 1980 askeri darbesini göz önünde bulundurduğumuzda bu iddialar desteklenmektedir. Uygulamaya koyulan programlar yalnızca neoliberalleştirme sürecinin birer parçasını oluşturmaktadır.

¹⁰ Bu maddelendirme fikri Gürkan'dan (2019: 16) alınmıştır. Çalışmanın sınırlarını çizmek amacı ile ilk birikim sürecinin aşamalarına ilişkin detaylara girilmeyecektir.

¹¹ Makalemizde alan kısıtı nedeni ile bu unsurlar tek tek değerlendirilmek yerine özelleştirme unsuru ele alınarak KÖİ politikaları ile ilişkisi kurulmaktadır.

Kaynakça

ADB (Asian Development Bank) (2008). *Public-Private Partnership Handbook*. Asian Development Bank.

Altay A (2015). *Kamu Maliyesi: Teorisi, Gelişimi, Kapsamı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Aydilek O (2019). Köprü ve otoyollara 7,8 milyar TL garanti ödemesi. *Habertürk*. 10 Aralık. <https://www.haberturk.com/kopru-ve-otoyollara-78-milyar-tl-garanti-odemesi-2547639-ekonomi>

Ayman Güler B (1994). Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(4), 3-19.

Ayman Güler B. (2003a). Devlette reform. Mimarlar Odası Sunuşu, 1-22. <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/birgulaymanguler.pdf>

Ayman Güler B (2003b). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye. *Praksis*, 9 (105), 93-116.

Ayman Güler B (2021). Küreselci Reformların Sonrası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76 (2), 413-436.

- Bahçe S (2007). Çin: İlkel Birikimin ve Üçüncü Serfliğin” Mucizesi”. *Mülkiye Dergisi*, 31 (255), 155-177.
- Bahçe S (2019). Özelleştirme- “Kuram”, Uygulama ve Sorunlar Özelleştirmenin Kara Kitabı’na Giriş Denemesi. *İktisat Dergisi*, 541, 14-25.
- Bahçe S (2021). Kapitalizmin Krizinden Kaotik Kapitalizme 1980 ve 1990’ların Herkesçe Bilinen Kısa Hikâyesi. *Toplum ve Hekim*, 36 (1), 20-26.
- Bayramoğlu S (2002). Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim. *Praksis*, 7, 85-116.
- Bayramoğlu S (2004). Yönetişim ve Demokrasi İlişkisinde Siyasal İktidar Sorunu: Türkiye’de Bağımsız Düzenleyici Kurumlar [Basılmamış Doktora Tezi] Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Beaud M (2016). *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*. Çev. F Başkaya, İstanbul: Yordam Kitap.
- Beauregard R A (1998). Public-Private Partnerships as Historical Chameleons: The Case of the United States. İçinde J Pierre (Eds), *Partnerships in Urban Governance*. PalgraveMacmillan.
- Beuve J vd. (2018). Renegotiating PPP Contracts: Opportunities and Pitfalls. İçinde J. de Brux and S. Saussier (Eds.), *The Economics of Public-Private Partnerships: Theoretical and Empirical Developments*. Paris: Springer International Publishing, 135-162.
- Bilgin E (2001). Özelleştirmenin Sosyal Sonuçlarına Bakış. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 2 (8), 5-8.
- Blatter J K (2007). Glocalization. İçinde: M. Bevir (Ed.), *Encyclopedia of Governance (Vol. 1)*, SAGE Publications, 357-359.
- Bonefeld W (2014). Kapitalist Birikim ve Özgür Emek: Toplumsal Kuruluş Üzerine. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Çev. Ö Ş Çubukçu. Ankara: NotaBene Yayınları, 65-88.
- Bulut K (2008). Özelleştirme Politikalarının İstihdam Boyutu ve Enerji Sektörü. http://www.emo.org.tr/ekler/c8001f834f6a5f0_ek.pdf
- Çal S (2021). Kamu-Özel Ortaklığı (KÖO) ve Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması. İçinde: K Pala (Ed.), *Türkiye’de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 35-53.
- Davies P ve Eustice K (2005). Delivering The PPP Promise: A Review Of PPP Issues and Activity. PricewaterhouseCoopers.
- DB (Dünya Bankası, World Bank) (1992). Governance and Development. A World Bank Publication. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/604951468739447676/pdf/multi-page.pdf>
- De Angelis M (2001). Marx and Primitive Accumulation: The Continuous Character Of
- Öztürk D ve Bahçe S (2023). Mülksüzleştirme Yolu ile Birikimin Yeni Aracı: Kamu Özel İşbirlikleri. *Mülkiye Dergisi*, 47 (2), 739-770.

Capital's 'Enclosures'. *The Commoner*, 2 (1), 1-22.

De Angelis M (2014). Marx ve İkel Birikim: Kapitalist 'Çitlemenin' Sürekli Karakteri. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İkel Birikim: Sermayenin Kaldırıcı*. Çev. Y Akmeraner, Ankara: Notabene Yayınları, 89-114.

Delmon J (2011). *Public-Private Partnership Projects in Infrastructure: An Essential Guide For Policy Makers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Demir Y (2020). Virüse rağmen garanti ödeme. *Sözcü*. 4 Mayıs.

<https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/viruse-ragmen-garanti-odeme-5791087/>

EC (European Commission) (2003). Guidelines for successful public-private partnerships. European Commission. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/ppp_en.pdf

ECA (European Court of Auditors) (2018). Public Private Partnerships in the EU: Widespread shortcomings and limited benefits. https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR18_09/SR_PPP_EN.pdf

EIB (European Investment Bank) (2005). Evaluation of PPP projects financed by the EIB: evaluation report. European Investment Bank. https://www.eib.org/attachments/ev/ev_ppp_en.pdf

EPEC (European PPP Expertise Centre) (20/06/2021). <https://data.eib.org/>, Son erişim tarihi, 20/06/2021.

Erbaş Ö vd. (2012). Soru ve Yanıtlarla Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları. <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/sagliktakamuozel.pdf>

Fine B (1993). İkel Birikim. İçinde: M. Tunçay (Der.). *Marksist Düşünce Sözlüğü*, Çev. A. Doğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 286-287.

Gaudin J P (1998). Modern Governance, Yesterday and Today: Some Clarifications to Be Gained From French Government Policies. *International Social Science Journal*, 50 (155), 47-56.

Geray C (1993). Nasıl Bir Yerel Yönetim Düzeltimi?. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2 (5),13-21.

Gökbayrak Ş (2003). Belediyelerde Sunulan Kentsel Hizmetlerin Özelleştirilmesi Çerçevesinde Taşeronluk ve Çalışma İlişkileri Üzerine Etkileri. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 16 (Ekim-Kasım-Aralık), 30-37.

Göztepe Ö (2014). Sermayenin Kaldırıcı: İlk Birikim. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İkel Birikim ve Sermayenin Kaldırıcı*. Ankara: Notabene Yayınları, 15-36.

Grimsey D ve Lewis M K (2004). *Public Private Partnerships The Worldwide Revolution In Infrastructure Provision and Project Finance*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Günday M (2013). *İdare Hukuku*, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Gürkan C (2019). Aydınlanma ve İlk Birikim Çelişkinde Halk ve Halkçı Ekonomi Politik. *Memleket Siyaset Yönetim*, 32, 1-30.

Harvey D (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The Annals Of The American Academy of Political and Social Science*, 610, 22–44.

Harvey D (2011). ‘Yeni’ Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim. Çev. E M Dinçer, *Praksis*, 11, 23-48.

Harvey D (2019). Yeni Emperyalizm. Çev. A N Bingöl, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hodge G A ve Greve C (2005). Introduction. İçinde G A Hodge ve C Greve (Eds.), *The Challenge of Public-Private Partnerships: Learning from International Experience*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 1-21.

Jubilee Debt Campaign (2017). The UK’s PPP’s Disaster: Lessons on Private Finance for The Rest of the World. <https://jubileedebt.org.uk/wp-content/uploads/2017/02/The-Uks-PPPs-disaster-web.pdf>

Kalkınma Bakanlığı (2012). Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Kalkınma Bakanlığı (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarında Etkin Yönetim Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Karahanoğulları Y (2012). Değersizleşme Eğilimi ve Ekonomik Kriz. *Toplum ve Bilim*, 124, 205-222.

Keating M (1998). Commentary: Public–Private Partnerships in the United States from a European Perspective. İçinde J Pierre (Ed.), *Partnerships In References Urban Governance – European and American Experience*, New York: St Martins Press, 163-174.

Kemal Y (2019). *Filler Sultanı ile Kırmızı Sakallı Topal Karınca*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kooiman J (2003). *Governing as Governance*. London: SAGE Publications Ltd. <https://www.doi.org/10.4135/9781446215012>

Köse S (2000). 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde Yapılan Hukuki ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi. Uzmanlık tezi. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Köse A H (2005). Yapısal Reformlar Sermayenin Kurumlarını ve Hukukunu Oluşturuyor. *Toplum ve Hekim*, 20 (1), 36-40.

Linder S H (1999). Coming to Terms with The Public-Private Partnership: A Grammar of Multiple Meanings. *The American Behavioral Scientist*, 43, 35-51.

Luxemburg R (2004). *Sermaye Birikimi*. Çev. T Ertan. İstanbul: Belge Yayınları.

Marx K (2015). *Kapital 1. Cilt* Çev. M Selik ve N Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap.

Marx K (2018). *Grundrisse: Ekonomi Politîğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Midnight Notes Kolektifi (2014). Yeni Çitlemeler. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracı*. Çev. C Başak, Notabene Yayınları, 276-297.

Musgrave R A (1959). *The Theory of Public Finance: A study in Public Economy*. New York: McGraw-Hill.

OECD (t.y.). <https://www.oecd.org/gov/budgeting/oecd-principles-for-public-governance-of-public-private-partnerships.htm>, Son erişim tarihi, 21/06/2022.

Ollman B (2020). *Marksızma Sıra Dışı Bir Giriş*. Çev. A Kars, İstanbul: Yordam Kitap.

Osborne D (1993). Reinventing Government. *Public Productivity & Management Review*, 16 (4), 349–356.

Öncü S T (2021). Talan Yoluyla Sermaye Birikim Aracı Olarak Kamu-Özel Ortaklığı: Verimsiz ve Pahalı Bir Finansman Modeli. İçinde: K Pala (Ed.), *Türkiye’de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 13-34.

Öngel S F (2014). Türkiye’de Taşeronlaşmanın Boyutları. *DİSK Araştırma Enstitüsü Bülteni*. 39-51.

Övgün B ve Taşcier A M (2019). Devletin Sınırlandırılmasına Yerelleşme Üzerinden Bakmak. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28 (3), 21-42.

Pala K (2021). Sunuş. İçinde: K Pala (Ed.), *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 7-12.

Perelman M (2014). Kapitalizmin İcadı: Klasik Politik Ekonomi ve İlkel Birikimin Gizli Tarihi. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracı*, Çev. D Saraçoğlu, Ankara: Notabene Yayınları, 115-150.

PPIAF (Public-Private Infrastructure Advisory Facility) (2009). PPP Modalities. *Public-Private Infrastructure Advisory Facility*.

<https://ppiaf.org/sites/ppiaf.org/files/documents/toolkits/highwaystoolkit/6/pdf-version/5-36.pdf>

PPPLRC (Public-Private Partnership Legal Resource Center) (20/07/2021). <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/>

Reyhan H ve Şenalp M G (2005). Emperyalizmin Kurumsallaşma Süreci: Küresel Yönetişim, Yönetişimci Devlet ve STK’laştırılan Sendikal Hareket. 1-25.

Rodrik D (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of The World Bank’s Economic Growth In the 1990s: Learning from A Decade of Reform. *Journal of Economic Literature*, 44 (4): 973-987.

Sayıştay Başkanlığı (2021a). Sağlık Bakanlığı 2020 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. Ankara: Sayıştay Başkanlığı.

Sayıştay Başkanlığı (2021b). Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı 2020 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. Ankara: Sayıştay Başkanlığı.

Sayıştay Başkanlığı (2021c). Karayolları Genel M¼d¼rl¼ę¼ 2020 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. Ankara: Sayıştay Başkanlığı.

Sobacı M Z ve K¼seoęlu ¼ (2015). Yeni Kamu Y¼netiřimi: Birlikte ¼retmenin ve işbirliğinin Teorik ¼erçevesi. İinde: ¼ K¼seoęlu ve M Z Sobacı (Eds.). *Kamu Y¼netiminde Paradigma Arayışları Yeni Kamu işletmeciliği ve ¼tesi* Bursa: Dora Basım Yayım, 231-248.

S¼nmez M (2018). T¼rkiye’de Sağlıkta Kamu-¼zel işbirliği şehir Hastaneleri. İinde: K Pala (Ed.). *Sermaye Birikimi, Kamu-¼zel işbirliği ve şehir Hastaneleri*, İstanb¼l: İletifim Yayınları, 55- 70.

SBB (Strateji ve B¼te Başkanlığı) (10/07/2021). <https://www.sbb.gov.tr/koi-gostergeleri/>, Son erişim tarihi, 10/07/2021.

Streeck W (2016). *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi*. ev. K Kabadayı, İstanb¼l: K¼Y.

S¼zer E (2018). 44.5 Milyar Liralık Yeni Kara Delik. *S¼zc¼*. 8 Kasım.

<https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/44-5-milyar-liralik-yeni-kara-delik-2725885/>

şenses F (2004). Neoliberal K¼reselleřme Kalkınma İin Bir Fırsat mı Engel mi?. *Economic Research Center*, 1-27.

T24 (08/11/2019). Devlet 2020’de m¼teahhitlere 18,8 milyar lira garanti ¼demesi yapacak. <https://t24.com.tr/haber/devlet-2020-de-muteahhitlere-18-8-milyar-lira-garanti-odemesi-yapacak,847261>

TC Merkez Bankası (05/05/2022). <https://www.tcmb.gov.tr/>

Toker  (2018). 2019 b¼tesinde K¼İ garantileri. *Cumhuriyet*. 22 Ağustos. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/cigdem-toker/2019-butcesinde-koi-garantileri-1061840>

Toker . (2019). *Kamu İhalelerinde Olağan İşler*. İstanb¼l: Tekin Yayınevi.

Toker  (2020). 2021 b¼tesinde garanti tutarları. *S¼zc¼*. 20 Ekim. <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/cigdem-toker/2021-butcesinde-garanti-tutarlari-6093885>

Toker  (2021). 2022 b¼tesinde “garanti” tutarları. *S¼zc¼*. 20 Ekim. <https://www.sozcu.com.tr/2021/yazarlar/cigdem-toker/2022-butcesinde-garanti-tutarlari-6716987/>

Tortop N (1993). G¼l¼ Mahalli İdare Anlayışının Gelişmesi. *ağdaş Yerel Y¼netimler Dergisi*, 2 (2), 3-10.

UNECE (United Nations Economic Commission for Europe) (2012). Introduction to Public-Private Partnerships: Can Public-Private Partnerships Improve Infrastructure and Deliver Better Public Services?. <https://unece.org/DAM/ceci/images/ICoE/Introductionppp.pdf>

Uslu S (2012). İşiler Aısından Kitlerin ¼zelleřtirilmesi ve İstihdam Sorunları. *Journal of*

Social Policy Conferences, 40, 87-96.

Yescombe E R ve Farquharson E (2018). *Public-Private Partnerships for Infrastructure: Principles of Policy and Finance*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Yüksel C (2019). 1980 Sonrası Kamu Ekonomisinde Yaşanan Kavramsal Değişim. *İktisat Dergisi*, 541, 3-13.

Williamson J (1990). What means by policy reform. In J. Williamson (Ed.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* (pp. 7-20.). Institute for International Economics.

Williamson J (1993). Democracy and The 'Washington Consensus'. *World Development*, 21, 1329-1336.

Williamson J (2003). The Washington Consensus and Beyond. *Economic and Political Weekly*, 38 (15), 1475-1481.